

Чернігівський промислово - економічний коледж
Київського національного університету технологій та дизайну

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник директора з НР
_____ С.В.Бондаренко
_____ 2016 р.

**Методичне забезпечення самостійної роботи
з дисципліни ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЗНАНЬ
для студентів спеціальності
5.05070104 «Монтаж і експлуатація електроустаткування підприємств і
цивільних споруд»**

Уклав

Чубич Л.М

Розглянуто та схвалено
на засіданні циклової комісії
соціально-економічних та
гуманітарних дисциплін
Протокол № ____
від _____р.

Голова циклової комісії

Л.М.Чубич

2016 р.

Самостійне заняття № 1

Тема: Філософія Стародавнього Сходу.

План:

- 1 Писемні джерела Стародавнього Сходу.
- 2 Духовні рухи Стародавньої Індії.
- 3 Основні філософські школи Стародавніх Індії та Китаю.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К.,2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Окресліть основні світоглядні ідеї «Вед» як духовного канону Стародавньої Індії.
- 2 Окресліть основні ідеї давньокитайського «П'ятикнижжя».
- 3 Охарактеризувати духовні рухи Стародавньої Індії.
- 4 Пояснити сучасне значення ідейних надбань давньосхідної філософії.
- 5 Охарактеризувати основні ідеї та ідейні здобутки провідних філософських шкіл Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю.

Філософська думка Стародавньої Індії представлена великою кількістю філософських систем і шкіл, які відштовхувались від ведичної традиції. Ведична література містила в собі стародавні міфологічні уявлення індійського народу та складалась з гімнів, молитв, заклять, жертвних формул. Пізніше з тлумаченням Вед з'являються тексти релігійно-філософських коментарів ведичної літератури, так звані Упанішади.

Частина філософських систем Індії визнавала авторитет Вед, вони називались ортодоксальними (тобто такими, що дотримуються традиції, правовірними) до них відносяться філософські школи санх'я, н'яя, вайшнєшики, йога, міманса, веданта. Неортодоксальні філософські системи,

які відмовляються від духовного зв'язку з Ведами, -джайнізм, буддизм і чарвака.

Загальносвітоглядні уявлення індійської культури:

- Сприйняття предметно-чуттєвого світу як повної ілюзії, справжньої реальністю є безособиста, споконвічна сила, божественний Абсолют;
- Вчення про сансару, тобто про переселення і перетворення душі, про вічний кругообіг життя;
- Ідея карми – закону обумовленості життя людей та їх перероджень сукупністю добрих і поганих вчинків у попередньому існуванні.
- Ідеї кастового поділу суспільства, тобто уявлення про належність кожної людини від народження до однієї з чотирьох прошарків населення.

Спадкоємцем і критиком-реформатором цих традицій став легендарний царевич Гаутама, перший Будда(тобто «просвітлений»). Після шести років сумнівів та пошуків йому раптово відкривається істина життя, і він створює своє релігійно-філософське вчення, яке належить до числа трьох найпоширеніших світових релігій (поряд з християнством та ісламом). Основним літературним джерелом буддизму є збірка «Тіпітака» («Три корзини»), а вчення Будда виклав у вигляді чотирьох тез, тобто «благородних істин».

Перша істина полягає у тому, що життя з усіма його проявами (народження і смерть, хвороба і старість, любов і ненависть, зустріч і розлучення)сповнене стражданням.

Друга істина розкриває причину страждань. Невгамовна жага життя,надмірні пристрасті, прагнення щастя, до задоволень і насолоди, нескінченність бажань, – все це приводить до стану вічного незадоволення і тому страждання.

Третя істина вказує на шлях спасіння – позбавитись страждань можна тільки перервавши ланцюг перероджень (оскільки нове життя веде до нових страждань), через зречення від пристрастей, ненависті, гордині, заздрості, жадоби, влади – все це досягнення кінцевої мети –нірвани.

Нірвана – злиття з божественним абсолютном, стан абсолютного спокою, перехід людини у надбуття. Якщо для європейців велику цінність має збереження і збагачення себе як особистості, то для буддистів ідеалом і метою стає зречення від власної індивідуальності.

Четверта істина буддизму – існування «восьмирічного шляху» досягнення нірвани.

Світ у буддизмі розуміється як абсолютна тотожність протилежностей, всі відмінності у ньому відносні. Все є втіленням і проявом безособистого духовного Абсолюту. «Все в одному, і одне – у всьому» - такий основоположний принцип буддизму. «Я» і «Ти», ворог і друг, добро і зло, життя і смерть – лише ілюзія протилежностей, бо все повернеться до вічного Єдиного. Східна культура сприймає світ як споконвічну гармонію, значення буддизму довершеність і досконалість, людині потрібно лише наслідувати природу. Історичне полягає у тому, що він проголосив духовну рівність всіх людей, рівність у стражданнях, рівність у можливостях спасіння шляхом морального самовдосконалення. Ідеалом буддистської етики є любов до всього живого, утримання від запобігання йому зла.

Давньокитайська філософія, як і індійська, була тісно пов'язана з міфологічними уявленнями минулого, що збереглися у класичних стародавніх книгах. Так, у «Книзі перемін» дається тлумачення понять, які є вихідними для всієї китайської культури – «Інь», «Ян», «Дао». Світ, згідно з китайськими уявленнями, є вічною боротьбою двох протилежних сил, які не тільки заперечують, але й взаємодоповнюють одне одного. Ян – символ неба, енергії, світла, це є активний, чоловічий початок світу. Інь – символ землі, матерії, це темна сторона світу, жіночий початок, якому належить пасивна роль. Інь і Ян пронизують все суще – небо, землю і людину. Від гармонії і рівноваги між ними залежить порядок. Взаємозалежність та взаємопроникнення цих двох сил називається Дао (буквально «шлях») – єдиний світовий закон, божественна основа всіх речей.

У давньокитайській філософії існувало шість основних шкіл: даосизм, школа «Інь-Ян» (натурфілософська школа), конфуціанство, моїзм, легізм та школа імен. Найвпливовішими з усіх вчень стали конфуціанство і даосизм. Даосизм і конфуціанство є двома протилежними полюсами світобачення, в різні часи китайська культура тяжіла до однієї чи іншої філософської традиції.

Конфуціанство виникає у VI столітті до н.е. його засновником став Конфуцій. Основним літературним джерелом конфуціанства є книга «Лунь-юй» («Бесіда та висловлювання»). Конфуціанство - етико-політичне вчення, основна увага в ньому приділяється мистецтву управління та виховання людини в дусі поваги до предків, до держави, до інших людей. Етика Конфуціанства заснована на розрізненні двох соціальних типів людей, двох стилів поведінки у суспільстві – «шляхетної людини» і «низької людини». «Шляхетна людина» - це людина вимоглива до себе, прагне до самовдосконалення, вміє володіти собою, поміркована у словах і вчинках, гуманна. Гуманність, за Конфуцієм, – це повага до старших, справедливість, шанобливість, правдивість; а вища моральна заповідь: «Не чини іншим те, чого не бажаєш собі».

В основі конфуціанського ідеалу управління лежить морального принцип зразку, а не примусу на основі підкорення особистісних інтересів людини інтересам держави. Під контролем конфуціанства, як державної ідеології був весь образ життя китайців – від стилю поведінки і мови, смаків і звичок до одягу і зачіски, акцент на субординацію (кожен має знати своє місце, і не претендувати на чуже). Саме тому у конфуціанстві мали формальні правила спілкування – церемонії, ритуали, етикет.

Серед послідовників і критиків конфуціанства виділяються школа моїстів і школа законників (легістів). Моїсти внесли демократичні елементи у соціальне вчення, ідею пріоритету інтересів народу над інтересами держави, зробили першу спробу постанови проблеми соціальної рівності людей. Легісти, або законники, на відміну від конфуціанців і моїстів, відмовилися від гуманістичних цінностей, висунувши ідею панування закону, а не моралі. Але ці закони легісти розуміли як закони покарання, так як на їх думку гуманність лише послаблює державу, а доброта є «матір'ю злочинів». Держава повинна ґрунтуватися на примусі і насиллі, на жорстокості, на страхах і війні, на взаємних наглядях і доносах у суспільстві.

Даосизм виникає приблизно у той же час, що і конфуціанство, відрізняється від попередніх вчень своєю проблематикою. У центрі уваги даосистів не соціально-етичні і політичні проблеми, а натурфілософія, проблеми взаємозв'язку людини з природою, космічним цілим. Основні положення викладені у книзі «Даодецзин» (буквально «Книга про Дао і Де»).

Дао – центральний термін даосизму, за допомогою якого можна дати відповідь на питання про походження світу і спосіб його існування. Дао – першопричина, першооснова і єдиний закон світу, якому підкорюється природа, суспільство, людина. Сутність Дао є небуття, тому Дао неможливо осягнути розумом, неможливо дати йому визначення. Усе в світі є мінливим і плинним, нестійким і невічним, все з часом іде в небуття, повертається до своєї основи і знаходить спокій. Вічним є тільки Дао, тільки небуття. Подібно до буддизму, даосисти наполягають на ілюзорності всіх протилежностей, все у цьому світі перебуває в єдності, і ця єдність є Дао. Основним принципом життя людини в даосизмі є принцип недіяння, а у звільненні від бажань і пристрастей полягає природний вияв людини. Дозволити всьому йти своїм власним, природним шляхом, бути споглядачем у житті, спокійно ставитись до вимог світу і до власних бажань – ось мудрість даосизму. Мудра людина повинна досягти у своєму житті три основних мети: здобути довголіття, пережити стан просвітлення (єднання з Дао), стати безсмертною.

Самостійне заняття № 2

Тема: Антична філософія.

План:

1 Представники високої класики.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Охарактеризувати основні здобутки філософської діяльності Сократа.
- 2 Розкрити зміст та значення основних ідей Платона.
- 3 Пояснити значення провідних ідей філософії Арістотеля.
- 4 Порівняти ідеї Платона та Арістотеля і обґрунтуйте свої висновки.
- 5 Пояснити позитивні та негативні сторони діяльності давньогрецьких софістів.

У період високої класики об'єктом осмислення для філософії стають усі сфери людської життєдіяльності.

Першими повернення проблематики від пізнання природи (космосу) в напрямі людини (мікрокосма) та реалій її буття здійснили софісти — платні вчителі мудрості. Нагромаджене у філософії знання вони пустили у практику, почавши вчити риторики, мистецтва аргументації та доведення виправданості власної позиції, їх більше цікавило саме це, а не пошук істини, але вони сприяли поширенню знань і поглибленню людських уявлень про суспільство, державу, людську добродієність. Теза Протагора (481 — 411 рр. до Р.Х.) "людина є мірою усіх речей" вважається яскравим виявленням суб'єктивізму та релятивізму (принцип "все є відносним") у позиції софістів. Саме проти цих принципів виступив Сократ (469—399 рр. до Р.Х.), який вважав, що:

- ◆ людина повинна ґрунтувати свою поведінку на надійних знаннях, а останні повинні бути остаточними, незмінними та завершеними;
- ◆ мінливі ж уявлення нашої душі слід вважати гадкою, але саме через їх мінливість вони не можуть бути підставою для виправданого життєвого вибору та поведінки людини.
- ◆ Справжні знання, за Сократом, слід шукати в собі ("Пізнай себеГ), бо безсмертна душа людини, пройшовши повне коло "космічних перевтілень", потенційно знає усе. Слід примусити її згадати забуте внаслідок вмирань та нових народжень, а для того треба поставити людину в ситуацію суперечності із самою собою. Це й робив Сократ у своїх нескінченних бесідах із сучасниками ("сократичні бесіди"), бо вважав, що людина, яка через власні міркування зайшла в суперечність із самою собою, буде змушена відчувати внутрішню напруженість, прагнути розв'язати цю суперечність.

Не знайшовши належного знання у своїх співбесідників, Сократ проголосив: "Я знаю лише те, що я нічого не знаю, але інші не знають навіть і того". Було би помилкою вважати дану тезу Сократа виявленням його тотального скепсису (сумніву в усьому); звернемо увагу на те, що теза починається ствердно - "Я знаю". Але що знає Сократ? - Про своє незнання, а це свідчить, принаймні, про те, що у нього є критерій для того, щоб відрізнити справжнє знання від незнання; цей критерій ми вже позначили вище і також зазначили, що Сократ не зустрівся із такими людськими знаннями, які б витримали належну перевірку на надійність. Проте вимогу ставитись до знання прискіпливо, виробляти критерії його оцінки - все це можна вважати важливим і виправданим.

Сократа вважають уособленням філософії, і не лише тому, що він був виразником непокореного духу, і також не тільки тому, що він шукав неочевидного, глибинного, початкового. Сократ жив так, як філософствував, а філософствував так, як жив. Його непохитне служіння вищим принципам, демонстрація співвітчизникам несправжності їх знань призвели до того, що за хибним звинуваченням він був засуджений до страти. У в'язниці Сократ вів свої останні бесіди з учнями; смерть він прийняв мужньо і спокійно. Деякі культурологи й історики схильні бачити у страті Сократа певну аналогів з невинною жертвою Ісуса Христа. У будь-якому разі ми можемо стверджувати: життя і смерть Сократа постають колосальним чинником морального і культурного розвитку людства.

Платон (427—347 рр. до Р.Х.), кращий учень Сократа, поділяючи вихідні думки останнього, вважав, що вимогам Сократа щодо справжніх знань можуть відповідати ідеї— незмінні сутнісні основи буття усього суцього. Речі течуть і змінюються, міркував Платон, але світ не зникає; отже, в

основі речей лежать деякі ідеальні незмінні сутності. Їх не можна побачити, але можна досягнути розумом, адже, розуміючи сутність речей, ми можемо впізнати їх у змінних образах та з'явленнях. Ідеї постають як умови переходу від сприйняття речей до їх осмислення.

Чим є ідеї за змістом? — Це миттєво схоплена повнота та єдність кожної речі ("ейдос" — вигляд). Можна було б сказати, що це є сукупність елементів, необхідних і достатніх для існування певних речей, якщо, знову-таки, побачити їх у необхідній єдності. "Єдине" у Платона є синонімом ідеї. Продовжуючи лінію міркувань своїх попередників, І Платон відділив справжнє буття від того, що надано нам у сприйняттях. Світ ідей — це особлива, надчуттєва реальність, яка своєю повнотою і досконалістю перевищує усе чуттєве. Речі — лише тіні ідей.

Відповідно до теорії ідей Платон розглядав людину (тіло — в'язниця для душі), суспільство, мистецтво і т.ін. Платона вважають одним із фундаторів утопічного мислення, бо він розробив проект "ідеальної" (а тому — і неможливої) держави, в якій, поряд із культом вищої мудрості (правити державою повинні філософи, бо вони здатні споглядати ідеї), він уводив певні елементи казарменного— тоталітарного правління (наприклад, кращою музикою вважались військові марші, воїни та службовці жили в загальних приміщеннях та ін.). В усякому разі можна стверджувати, що саме Платон відкрив світ умоглядного (теоретичного) бачення реальності, багато зробив для розуміння пізнання та людської діяльності.

Арістотель (384—322 рр. до Р.Х.) проти її Академії Платона близько 20 років і мав слик\ одного з найкращих його учнів. Але, приймиши цілу низку думок учителя, Арістотель не прийняв його теорії ідей ("Платон мій друг, але істина дорожча¹").

Арістотель проголосив, що ідея та річ — це те ж саме, тільки річ існує у реальності, а ідея — у нашому пізнанні і позначає передусім не єдине, а загальне в різних речах. Якщо ідея і річ тотожні, то пізнання слід спрямувати на вивчення внутрішньої будови речей та їх причин і дій. За своєю будовою речі складаються з матерії і форми. Матерія є пасивним матеріалом; поза формою вона лише чиста можливість; разом із формою матерія постає у визначеності матеріалу (субстрату) для певної форми (як мідь, глина, мармур для скульптора). Отже, дійсність речей більше пов'язана з формами, що їх продукує "форма всіх форм", або світовий розум, який, мислячи себе самого, й утворює усі можливі форми. Буття ж конкретних речей зумовлене дією чотирьох причин: причина матеріальна, формальна (вже згадані), причина дійова (з'єднує форму та матерію) і фінальна, або цільова, причина. Остання,

за Арістотелем, є найважливішою, бо вона визначає місце конкретної речі в універсумі, тобто її сенс та виправданість. Рух речей зумовлений насамперед тим, що всі вони прагнуть виконати своє призначення.

Ототожнивши річ та ідею, *Арістотель* справедливо вважав, що ми можемо здобувати певні знання про реальність, *оперуючи лише ідеями* і не звертаючись до речей. Він створив науку про закони та форми правильного мислення, назвавши *«логікою»*

* В основу логіки покладено вчення про три форми (поняття, судження та умовиводи) та про три закони мислення (закон тотожності предмета думки, неприпущення суперечності та виключеного третього). Крім того, Арістотель розробляв етику, політику, поетику, вчення про душу. У 335р. до Р.Х. він відкрив в Афінах свою вищу школу під назвою Ліцей.

Платон і Арістотель — неперевершені мислителі античної філософії, їхні думки багато в чому визначили і визначають духовну атмосферу Європи, а їх учення окреслюють гранично відмінні орієнтири європейського мислення: Платон розробив екзистенціально-містичний тип мислення, багато в чому образний, символічний, Арістотель — стиль раціонально-логічний, чіткіший та детально продуманий.

Багатогранна творчість Платона і Арістотеля завершує собою класичний період у давньогрецькій філософії. Це був час найбільш інтенсивної, різнобічної і продуктивної творчості у сфері філософського духу.

Самостійне заняття № 3

Тема: Філософія епохи Відродження.

План:

1 Основні напрямки ренесансного філософствування .

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К.,2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Визначити провідні напрями ренесансного філософствування.
- 2 Окресліть провідні ідеї ренесансного гуманізму.
- 3 Розкрити особливості ренесансного платонізму.
- 4 Пояснити історичні здобутки ренесансної натурфілософії.

Епоха Відродження (або Ренесансу) для найбільш розвинених країн Європи того часу була епохою зародження буржуазних відносин, формування національних держав і абсолютних монархій, епохою боротьби з феодальним застоєм. Вона тісно пов'язана з падінням церковного авторитету, виникненням і поширенням світської культури, з зародженням природознавства, великими географічними відкриттями, розвитком торгівлі та ремесел. Колискою Ренесансу стала Італія. Весь перший період свого розвитку Відродження було італійським явищем (XV ст.) і лише пізніше (XVI ст.) воно набуває загальноєвропейського характеру.

Епоха Відродження стала своєрідним інформаційним вибухом, вона заново відкриває для себе античну спадщину, відроджує та розвиває класичні традиції в культурі, науці, мистецтві, але на основі нового світогляду, який відповідає духу ранніх буржуа. Саме у цей період зароджується дух європейського гуманізму. Разом з відкриттям античності, епоха Відродження відкриває людську індивідуальність, а з нею виникає і установка на індивідуалістичне самоутвердження особистості. Головними якостями людини епохи Ренесансу стають упевненість у власних силах і таланті, енергійність, честолюбство, внутрішня незалежність. Значною мірою це обумовлено динамізмом нового буржуазного суспільства. У середньовічному світогляді вищою цінністю і центром всіх проблем виступав Бог. Ренесанс на місце Бога ставить людину. Виникає культ людини як сильної, вільної, незалежної особистості, культ людини-творця, яка ніким і нічим не обмежена, нічому не підпорядкована. Якщо людина середньовіччя вважала себе зв'язаною традицією, залежною від божественної волі, то індивід епохи Відродження приписує всі свої заслуги не Богові, не предкам, не громаді, а лише самому собі, споріднюючи з генієм Творця свої безмежні можливості.

Епоха Відродження дала світові цілу плеяду великих особистостей: Леонардо да Вінчі, Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Бокачо, Еразм Роттердамський, Микола Кузанський, Микола Маніавеллі, Мартін Лютер, Томас Мор та інші. Епоха Відродження привела до секуляризації (від лат. «мирський», «світський») культури, тобто звільнення всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства від впливу релігії.

Нова світська культура виникає спочатку в Італії і саме там отримує назву гуманізму. Її послідовники стали називатися гуманістами. Сучасне значення

терміна «гуманізм» пов'язане з підкресленням людської гідності, з повагою до людини, з відношенням до неї як до вищої цінності (людяність). Таке розуміння виникає в історії пізніше. У XV столітті термін «гуманізм» означає світську освіченість на відміну від освіченості церковно-теологічної. Гуманісти не були офіційно визнаними філософами. Професійна, схоластична філософія була зосереджена в університетах, підпорядкована церковній владі. Гуманізм зароджується за межами традиційної університетської науки як гуманітарне знання, у вигляді поетично забарвлених, стилістично витончених трактатів, дружніх послань, діалогів. Гуманісти, – вчені і філософи без вчених ступенів і звань, відкидають традицій схоластичну манеру викладу.

Якщо схоластична філософія віддавала перевагу філософії Арістотеля, епоха Відродження проявила інтерес до Платона і неоплатоніків. Гуманісти, посиляючись на традиції неоплатонізму, відстоювали уявлення про людину як центр світу, про гармонію і одухотворення Космосу, про красу і уяву як цінності не тільки естетичні, але й пізнавальні. Гуманісти-неоплатоніки підготували теоретичні основи пантеїстичної традиції епохи Відродження, вони розглядали природу як божественну реальність. Пантеїзм (від гр. «пан» - усе, «теос» - Бог) – філософське вчення, яке ототожнювало Бога і природу, всебожжя.

Гуманізм мав переважно елітарний, аристократичний характер, був представлений обмеженим колом освічених і знатних людей. На відміну від того, реформація, яка відходить за межі Італії, стає загальноєвропейським явищем, масовим народним рухом. Церковна реформація починається з виникнення протестантизму, засновниками та ідеологами якого стали Мартін Лютер, Ульріх Цвінглі, Жан Кальвін, Томас Мюнцер.

Епоха Реформації – це другий період Відродження, який виникає у XVI столітті. До XVI століття у католицькому світі нагромадилось багато такого, що викликало протести віруючих, - розкіш церковних обрядів, непомірні податки на користь церкви, жорстка інквізиція, торгівля індульгенціями (відпущення гріхів за певну плату). Обурення проти Римських єпископів та пап, які від імені Бога вершили людські долі, переросло широкий цілеспрямований рух, що отримав назву «Реформація» (тобто «перетворення», «перебудова») і вимагав перебудови церкви. Прихильники Реформації обстоювали повернення до того стану церкви, в якому вона була на початку християнської ери. Нові церкви, що відкололися від католицизму в ході Реформації, почали називатися протестантськими. Протестантство виражало прагнення буржуазного суспільства до здешевлення і спрощення релігійного культу, до демократизації його в ім'я буржуазного індивідуалізму. Протестанти відкинули основні католицькі догмати: про зверхність і непогрішність Папи римського, про церковну ієрархію, про спасіння через посередництво церкви.

Замість них вони висунули свої основоположення віри, головним з них став догмат про спасіння через особисту віру:

- Визнання Біблії як єдиного джерела віровчення;
- Заперечення Святого Передання (авторитету отців церкви, святителів, Всесвітніх Соборів і досвіду церкви в цілому);
- Невизнання церковної ієрархії;
- Заперечення культу святих, поклоніння іконам, мощам;
- Відмова від постів, чернецтва, майже від всіх таїнств (крім хрещення і причастя);
- Проголошення спасіння особистою вірою, а не добрими вчинками.

Справа спасіння, вважали протестанти, знаходиться в руках кожної людини і залежить від її чистої віри, а не від церковних таїнств і обрядів.

За реформацією настає контрреформація – боротьба католиків за відновлення втрачених позицій. Вона почалася в середині XVI століття і тривала усе XVII століття. Закінчилася контрреформація певною релігійною апатією і примиренням двох рухів. Католицькими залишились Іспанія, Ірландія, Франція, Польща, Латинська Америка, протестантськими – значна частина Швейцарії, Німеччина, Скандинавія, Англія, США. Внаслідок релігійної боротьби і католицизм, і протестантизм стали більш віротерпимими, церкви відмовились від авторитарності і стали виходити з інтересів окремої особистості.

У період Відродження закладаються основи наукового природознавства, яке спочатку набуло рис натурфілософських поглядів.

Натурфілософія (від лат. «натура» - природа і «філософія») – є системою уможливлених уявлень про природу, що розроблялась у філософських вченнях.

Антисхоластична спрямованість філософії епохи Відродження приводить до появи пантеїзму як провідної риси всіх натурфілософських вчень. Бог тут втрачає свій надприродний характер, зливається з природою, завдяки чому сама природа обожнювалась.

Одним з найвідоміших представників натурфілософії епохи Відродження був німецький кардинал католицької церкви, математик Микола Кузанський (1401-1464 рр.). Своє вчення він ґрунтує на християнській переробленому платонізмі. Центральною ідеєю філософії Кузанського є вчення про тотожність абсолютного максимуму й абсолютного мінімуму. Це вчення стало передумовою обґрунтування нескінченності світу і створення геліоцентричної системи, а також сприяло подальшому розвитку діалектичного методу пізнання.

Поняття «абсолютний максимум» (нескінченне) і «абсолютний мінімум» (неподільне, єдине) Кузанський розглядає у своєму найвідомішому творі «Про вчене незнання». Виходячи з неоплатонівського поняття Єдиного як неподільного (і тому абсолютного мінімуму), Кузанський стверджує, що Єдине і нескінченне – тотожні. Абсолютний максимум – це нескінченність, більше неї нічого не може бути, вона нічим не обмежується, їй ніщо не протистоїть. Цей абсолютний максимум і є Бог. Бог як абсолютне буття, як абсолютний максимум є всім і включає в себе все інше. Тому з ним співпадає абсолютний мінімум, єдине. Кузанський доходить до висновку: у нескінченності всі протилежності співпадають. У Бозі як нескінченності, абсолютному максимумі щезають всі відмінності створеного світу. «У Бозі – все» – це є теза пантеїзму Кузанського. Тому все в природі, кожна річ і кожне явище є відбиттям Божественного світла. Усе в цьому світі збігається з Богом. Таке уявлення стає характерним для натурфілософії Відродження з її прагненням осмислити природу як єдине ціле, елементи якого нерозривно зв'язані одне з одним. Пантеїзм Відродження підносить цінність будь-якої окремої речі у світі, природи і людини, ототожнюючи їх з Богом. Людський інтелект, згідно з Кузанським, здатний досягнути єдності протилежностей у нескінченному. Це вміння з'єднувати протилежності у процесі пізнання є ознакою діалектичного методу Кузанського.

Вчення Кузанського спричинило руйнування старої, схоластичної карти світу, яка ґрунтувалася на філософії Арістотеля і геоцентричному уявленні астрономії Птолемея. Вважалося, що центром скінченого світу є Земля. Кузанський заперечує наявність фізичного центру Всесвіту. Бог присутній у всьому світі, виступає і його межею, і його центром, тому Земля є часткою світу як «обмеженого максимуму», центр якого «всюди і ніде». Наступний крок у пізнанні нескінченності світу належить М.Копернику (1473-1543 рр.) який створив геліоцентричну систему світу.

Джордано Бруно (1548-1600 рр.) поєднує діалектичну ідею тотожності протилежностей Кузанського і геліоцентричну систему Коперника. Пантеїзм філософії природи Дж. Бруно є найрадикальнішим із усіх натурфілософських систем епохи Відродження. Бруно пориває не тільки зі схоластичними уявленнями про світ, але й з основами християнського світобачення. Для Дж. Бруно нескінченним є не тільки Бог, але й природний світ. Більше того Бруно висуває ідею нескінченності множинності світів, тим самим відверто відмовляючись від геоцентричної доктрини. Пантеїзм Бруно мав натуралістичний характер, тяжів до матеріалістичного світогляду. На відміну від М.Кузанського, який природу розчиняв в Бозі, підносив її до Бога, Бруно, навпаки Бога «зводить» до природи, саму природу перетворює на Бога, визначаючи її «Богом в речах». Пантеїстична філософія природи Дж.Бруно завершує розвиток ренесансного мислення. Пізніше, разом з розвитком природознавства на експериментальних і математичних засадах, починається криза і згасання гуманістичної традиції.

Самостійне заняття № 4

Тема: Філософія Нового часу.

План:

1 Філософія Просвітництва.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити особливості та оригінальність роздумів Б.Паскаля про людину.
- 2 Охарактеризувати філософські погляди Ш.Монтеск'є.
- 3 Дати оцінку раціоналістичної теорії суспільної угоди Ж.-Ж. Руссо.
- 4 Охарактеризувати спрямованість провідних ідей європейських просвітників.

XVIII століття увійшло в історію європейської філософії і культури як епоха Просвітництва. Через всю філософію Нового часу як центральна проходить думка про розумність світу, яка у XVIII столітті трансформувалася в ідею просвітництва як головну силу історії людства, джерело і основний засіб досягнення рівності, братерства і свободи, тобто такого суспільного ладу, що відповідає ідеалу Царства Розуму. В епоху Просвітництва увага філософів, дещо відсторонюючись від проблем методології та субстанційних засад буття, спрямовується до осмислення проблем людського буття, буття суспільства, його історії та перспектив розвитку.

Основна ідея філософії Просвітництва полягала в тому, що людина є природною істотою і всі її здібності та здатності визначаються природою. Всі соціальні суперечності та конфлікти є результатом незнання природи світу і природи людини. Завдання філософії полягає в тому, щоб адекватно пізнати їх, створити відповідне законодавство і шляхом просвітництва

впровадити його в життя. На цій основі в філософії Просвітництва формуються два основні напрями: деїстичний і матеріалістично-атеїстичний.

Одним з перших філософів-просвітителів деїстичного напрямку був Шарль Луї де Монтеск'є (1689-1755), який робить спробу пояснити виникнення і розвиток суспільства як природно зумовлений процес. У своїй праці «Про дух законів» (1747) він намагається пояснити буття людини і суспільства, виходячи з природного буття, відмежовуючись від будь-яких релігійно-схоластичних побудов.

Монтеск'є, в дусі деїзму, визнає Бога лише «творцем і охоронцем» природи, який, створивши світ, більш не втручається в його справи. Він підкреслює, що людина є частиною природи і підпорядкована її об'єктивним законам, тому досягнення гідного і щасливого життя, справедливого і розумного суспільного ладу залежить від пізнання природи світу і природи людини і від ефективності просвітницької діяльності. Закони історії тлумачаться як втілення розуму, що пізнав закони природи і діє відповідно до них.

Проте Монтеск'є наголошує на пріоритеті впливу природних географічних факторів на історичний розвиток народів, насамперед клімату, ґрунту, ландшафту, площі тощо. Він стверджував, що природне середовище має значний вплив на розвиток суспільства, започаткувавши напрям «географічного детермінізму» в соціальній філософії. Помірний клімат, на його думку, сприяє формуванню волелюбності, хоробрості, войовничості, а теплий — лінощів, покірності, розбещеності; родючий ґрунт, вимагаючи тривалого часу для своєї обробки, сприяє поступатися правом на правління одній особі, тому у землеробських народів, як правило, домінує монархічна форма правління; а неродючі ґрунти сприяють затвердженню республіканського правління.

В умовах XVIII століття географічний детермінізм був, незважаючи на свою обмеженість, значним досягненням соціально-філософської думки, виступаючи альтернативним теології поглядом на розвиток суспільства. Звернення уваги на таку суттєву умову матеріального життя суспільства, як географічне середовище, було важливим кроком вперед у порівнянні з апеляціями до абстрактної «людської природи» філософів XVII століття. Монтеск'є, характеризуючи психологічні особливості людської природи, починає розглядати її як сформовану умовами життя людей у певному географічному середовищі.

Одним з найзначніших досягнень Монтеск'є була ідея співвідношення законів суспільства і природного середовища, врахування кліматичних умов, характеру ґрунту, способу життя народів, що визначають не тільки «дух законів», а й державне правління. Він розрізняв три форми державного правління: республіканську, монархічну і деспотичну.

Монтеск'є висунув плідну установку — зрозуміти суспільство як певну цілісність і відмовитися від поверхового погляду на нього як на механічний агрегат індивідів та інститутів. Він характеризує суспільство як соціальну цілісність через поняття «загального духу народів» як результат дії багатьох речей, що «управляють людьми»: клімату, релігії, законів, принципів правління, прикладів минулого, звичаїв, традицій тощо.

Центральним елементом «загального духу народів» Монтеск'є вважав специфічні «людські принципи», що спонукають людей діяти так, щоб суспільство та його структура мали стійке існування. У республіці таким центральним спонуканням є добродетель, яку він розуміє як діяльну любов до вітчизни і рівності; у монархії — честь, яку зводить до вигідних для правителя заборон окремих осіб і соціальних груп і станів; у деспотії - страх. При цьому Монтеск'є підкреслює, що республіки занепадають при послабленні в них добродетелі, монархії - честі, деспотії - страху, для кожного способу правління шкідливим є також залучення до нього чужорідних принципів і спонукань до дії. Так, наприклад, деспотичне правління руйнується, якщо піддані стають прибічниками «політичної добродетелі» або честі, а панічний страх до володаря у них зникає.

Отже, Монтеск'є поставив і досліджував важливу проблему — проблему політичної значимості соціально-психологічних рис народів, проте занадто абсолютизував їхню роль. Правда, ця абсолютизація була обумовлена прагненням виявити об'єктивні детермінанти психології різних народів і властивих для них «способів правління». Ці детермінанти, на його думку, походять від географічного середовища: клімату, характеру ґрунту, рельєфу місцевості, величини території. Перші два детермінують спосіб правління через вплив на формування психології народів, останні ж - через вплив на організацію діяльності людей.

Незаперечною заслугою Монтеск'є була також детальна розробка ідеї поділу влад в державі на законодавчу, виконавчу і судову. Лише за умови такого поділу влад, на його думку, можливий державний лад, за якого жодного ніколи не примушуватимуть робити те, до чого не зобов'язує закон, і не робити того, що закон не дозволяє.

Ще одну концепцію дійсної філософії розробив Франсуа Марі Аруе Вольтер (1694-1778), головні ідеї якого викладені у працях:

«Філософські листи» (1734), «Метафізичний трактат» (1734), «Роздуми про людину» (1737), «Філософський словник» (1764), «Філософія історії» (1765), «Досвід про вдачу та дух народів» (1769) та ін.

Головне завдання своєї філософії Вольтер вбачав у розвінчуванні релігійної догматики, що заважає людям будувати щасливе життя, культивуючи нещастя, неосвіченість, фанатизм, брехню, оману.

Християнство, на його думку, це сітка, якою шахраї протягом багатьох століть облутують дурнів. Усю історію релігії і церкви він подає як ланцюг шахрайств, злочинів, пограбувань і вбивств, а джерело цього вбачає у самій сутності офіційної релігії та церкви як основи старих феодальних порядків. Проте релігію Вольтер розглядав також і як засіб мирного вирішення суспільних протиріч, як засіб стримувати бідняків від зазіхань на власність багатих і запобігати свавіллю «сильних світу цього». «Коли би Бога не існувало, його слід було би вигадати» — це максима Вольтера, якою він прагне довести, що доцільно в інтересах людства, щоб Бог існував і карав би те, чого не в змозі подолати правосуддя.

У своїх філософських поглядах Вольтер схилився до емпіризму Ф. Бекона, сенсуалізму Локка, фізики Ньютона, а в експериментальному природознавстві вбачав єдиний надійний шлях пізнання природи світу і природи людини. Спираючись на емпірико-матеріалістичну традицію, Вольтер розглядає людську душу як здатність мислити і відчувати в прямій залежності від тілесної організації, діяльності органів чуття, нервів і мозку.

Важливе місце у філософії Вольтера посідають роздуми про людину як суспільну істоту. Він наполягає, що суспільні моральні норми, юридично-політичні закони, що регулюють відносини між людьми, створюються самими людьми, а не Богом. Вольтер вважав, що існують фундаментальні універсальні принципи моральності, які є необхідним результатом осмислення людьми свого життєвого досвіду і функціонують в будь-якому людському суспільстві.

Так, на його думку, виникає той «природний закон моральності», що виражається у сформульованому стародавніми мудрецами «золотому правилі»: поведься з іншими так, як би хотів, щоб поводитися з тобою. Вольтер підкреслює земні, людські мотивації моральної та правової поведінки людей, вважаючи їх достатніми та ефективними, не потребує ніяких надприродних причин і спонукань для свого функціонування.

У своїх роздумах про суспільне життя людей Вольтер постійно звертався до осмислення історії, спираючись на неї в обґрунтуванні своїх суспільних ідеалів і в критиці неприйнятних для нього поглядів, відносин, організацій.

Вольтер був видатним істориком XVIII століття, створив школу просвітницької історіографії, намагався будувати історичну науку на достовірних письмових свідченнях і матеріальних пам'ятниках минулого. Він висунув ряд плідних ідей і принципів дослідження історії людства:

- 1) у центрі уваги істориків має бути історія життя народів, а не лише правителів;
- 2) слід досліджувати всю духовну культуру народів, а не тільки релігію;

3) слід створити історію матеріальної культури людства, дослідити, які галузі економіки були розвинуті в той чи інший історичний період, яким було національне багатство і як воно розподілялося, яким був матеріальний побут людей тощо;

4) слід дослідити дійсно всесвітню історію людства, не обмежуючись лише історією християнського світу, включивши в історію людства цивілізації Індії, Китаю, арабських народів, аборигенів американського континенту, оскільки всі народи здатні до прогресивного розвитку.

Вольтер дає дійсно філософське осмислення історії людства, відкинувши ідею божественного промислу і наголошуючи, що історію творять самі люди на основі своїх поглядів, гадок, прагнень, які виникають з життєвого досвіду і оволодівають свідомістю великих мас людей. Ці погляди, думки великих мас людей Вольтер ділить на істинні та хибні. Істинні ведуть до щасливого устрою людського життя, а хибні — до біди та нещастя. До істинних він відносить ті, які навчають правителів розумінню їхнього обов'язку забезпечувати народу можливість матеріального добробуту, свободи та соціальної справедливості. Хибні же думки переконують правителів, що вони не несуть ніякої відповідальності перед народом і є його абсолютними володарями. Ці протилежні принципи підходу до проблем державного правління залежать, на думку Вольтера, від розуміння природисвіту і природи людини, людського буття і буття суспільства, розвитку свідомості та пізнання.

Історію людства, її правдиве висвітлення Вольтер вважав важливим засобом просвітницької діяльності. Аналізуючи помилки, люди могли б уникати їх у майбутньому, будуючи життя на принципах розуму і на істинних знаннях. Історія людства у цілому є, за Вольтером, історією злочинів, безчинств і нещастя внаслідок панування заблуджень, релігійного дурману і фанатизму. Підсумовуючи багатовікову історію країн, де християнство було державною релігією, Вольтер підкреслює панування там релігійного фанатизму, який згубив, за його підрахунками, від 17 до 50 млн. людей під час винищення «язичників» і «єретиків», кровопролитних хрестових походів, жорстоких війн між прихильниками різних християнських конфесій, звірячого винищення туземних «ідолопоклонників» у період колоніальних завоювань.

Проте він бачив у історії також і світлі моменти, свідчення того, що розум та істину неможливо знищити, вони обов'язково відроджуються з розвитком цивілізації. Істина відкривається лише розумом і спростовує релігійні вірування як згубні для людства заблудження.

В історичному минулому Вольтер бачив чотири відносно щасливі епохи:

- 1) розквіт афінської культури за правління Перікла;
- 2) давньоримської — за правління Августа;

3) Ренесансної - за Медичі;

4) новоєвропейської XVII століття.

XVIII століття він вважав епохою, коли розум, вищим виразом якого стала філософія, що спирається на науку і мистецтво, досяг такого рівня розвитку, що вже неможливо змусити його відійти від істини, і він все більше і значніше буде впливати на організацію людського життя. Головну же надію Вольтер покладав на те, що висновки філософського розуму про сутність і завдання державної влади стануть надбанням правителів.

Він був переконаним у неминучості встановлення Царства Розуму, де буде ліквідоване соціальне зло і створені всі умови для щасливого життя людей. При цьому Вольтер наголошував, що свобода, соціальна справедливість, висока духовна культура можуть стати надбанням усіх без винятку народів, у яких би географічно-кліматичних умовах вони не жили. Суспільно-політичним ідеалом Вольтера була аристократична монархія на чолі з освіченим монархом, знавцем філософії. Прославляючи «освічених правителів», він мріяв про те, що, як він висловився у листі до д'Аламбера від 1 березня 1764 року, настане день, коли до керівництва прийдуть філософи.

Видатним представником дійсного напрямку Просвітництва був також Жан Жак Руссо (1712-1778), який свою оригінальну концепцію історії суспільного розвитку, закономірностей і перспектив розвитку людства розкриває у працях: «Міркування про науки і мистецтва» (1750), «Міркування про походження і основи нерівності між людьми» (1755), «Про суспільний договір» (1762), «Еміль, або Про виховання» (1762).

Центральною проблемою творчості Руссо була проблема нерівності між людьми і шляхів її подолання. Він критикує сучасну йому цивілізацію як цивілізацію нерівності і відстоює ідею про те, що розвиток науки, не сприяв удосконаленню моральності, звичаїв, людського життя в цілому. Основою суспільного життя людей Руссо вважав матеріальні, «тілесні» потреби людей, а духовні лише їхнім наслідком, які тільки опосередковано можуть впливати на суспільне життя.

Руссо одним з перших виявив, що розвиток культури створює «штучні» потреби, задоволення яких має дуже суперечливий характер. Завдяки їм людина намагається «здаватися, а не бути». Крім того, він вважав, що культура та її результати належать панівним соціальним верствам, і є відчуженими, чужими для більшості людей. Проте, хоча Руссо і, наголошував, що наука і культура в цілому не принесли людству і ні чого, що би сприяло вдосконаленню людського життя, все же джерело суспільних проблем і конфліктів вбачав у сфері соціальної, нерівності, яку розумів насамперед як нерівність майнову.

На відміну від Вольтера, який вважав нерівність вічною характеристикою людського буття, Руссо наголошує, що, по-перше, нерівність між людьми існувала не завжди, а виникає лише на певному етапі історичного розвитку людства і укорінена в майнових відносинах. Майнова нерівність, поділ на багатих і бідних, на думку Руссо, є першим щаблем нерівності.

Другий щабель нерівності він пов'язує з виникненням держави. На певному етапі суспільного розвитку багаті та бідні укладають договір, який приводить до встановлення державної влади, яка мала би бути гарантом справедливості та миру. Нерівність між багатими і бідними, тим самим, піднімається на новий щабель, перетворюючись у нерівність між пануючими і підлеглими, володарями і підданими.

Третій щабель нерівності в суспільстві є результатом перетворення законної влади на деспотизм. Якщо раніше народ був обманутим державою і законом, то деспот обманує і народ і закон. Цей третій щабель нерівності створює, між тим, і нову рівність: щодо деспота всі люди стають рівними у своєму безправ'ї. Таким чином, Руссо намагається обґрунтувати та морально і юридичне виправдати право народу на бунт проти деспота.

Отже, головну причину соціальної нерівності Руссо вбачав у нерівності майновій. Але це, на його думку, не єдина причина. Соціальна нерівність укорінена також у взаємній залежності людей, викликаній суспільним поділом праці та розвитком цивілізації. Саме тому він і зосередив основну увагу на критиці цивілізації. Природним станом людського буття Руссо вважав такий, коли людина є самодостатньою, незалежною від інших людей ні як виробник, ні як споживач. У цьому природному стані всі люди були рівними. Вони не знали, що таке майно, що таке приватна власність. Основною рисою цього природного стану була моральнісна досконалість, бо там, де немає приватної власності, не може бути і несправедливості. Ця ідилія, проте, скінчилася, коли виникла приватна власність.

Руссо підкреслює, що людина, яка відгородила певну ділянку землі і оголосила: «Це моє!», знайшовши достатньо людей, які їй повірили, і була дійсним засновником громадянського суспільства. Скільки злочинів, вбивств, воєн уникнуло би людство, коли би хтось зруйнував загорожу і попередив, як небезпечно діяти згідно з цими настановами, бо людство загине, якщо забуде, що плоди землі належать усім, а земля — нікому. Проте цього не сталося. І прямим наслідком приватної власності є ворожнеча між людьми, прагнення збагачуватися за рахунок інших, ліквідація рівності і втрата свободи. Таке суспільство має бути ліквідоване і натомість збудоване нове, на засадах нового суспільного договору.

Руссо вважав, що новий суспільний лад не може ґрунтуватися на насильстві. Засобом подолання соціальної несправедливості та нерівності може бути лише суспільний договір, згідно з яким сувереном, єдиним

правителем суспільства має бути об'єднаний народ. У суспільному договорі Руссо шукає також реалізацію свободи, яка є, на його думку, свободою вищого типу, ніж природна свобода, оскільки підкорення тільки природним бажанням є рабством, а підпорядкування законам, які самі встановили, є дійсною, достоєнною свободою.

Руссо належав до радикально-демократичного крила просвітництва на відміну від Вольтера, який був представником аристократичного напрямку. Руссо виражав інтереси найбільш вразливих верств «третього стану», хоча сам вважав найкращим і найприроднішим соціальним станом селянство, оскільки воно за своєю діяльністю є найближчим до природи.

Людину Руссо розумів як природну істоту, всі здатності якої обумовлені природною організацією. Перевагу серед них він віддає почуттям, а не розуму, підкреслюючи, що міркування не звеличує душу, а лише втомлює її. Людину звеличує моральна доброчесність і гідність, що йдуть не від розуму, а від серця. Голос гідності і сумління звучить у всіх серцях, проте не всі його чують, бо забули його мову, а, між тим, це мова самої природи. Причиною того, що люди забули голос серця і сумління, є протиріччя природи і цивілізації. Цивілізація, технічний прогрес є причиною руйнування природної цілісності та гармонійності людського буття, заснованих на безпосередності почуттів.

Руссо одним з перших зрозумів, що розвиток науки і техніки приносить не тільки користь, а має і негативні наслідки. Велику надію у вирішенні протиріччя природи і цивілізації Руссо покладав на просвітництво і виховання. Він підкреслював що у людей буде все, якщо вони виховують гідних громадян, а без цього усі, навіть правителі, будуть лише жалюгідними рабами.

Матеріалістичний напрям філософії Просвітництва представлений насамперед французьким матеріалізмом XVIII століття, який у своїх концепціях обстоює ідеї просвітницького гуманізму, наголошуючи на пізнанні природи як головному засобі утвердження гуманізму, людяності в суспільному житті, прогресу розуму і моральності, свободи і братерства, реалізації Царства Розуму і самоутвердження людини.

Одним з визначних представників цього напрямку був Жюльєн Офре де Ламетрі (1709-1751), який оголосив матеріалізм єдиною вірною філософським напрямом, що протистоїть спиритуалізму (читай: ідеалізму) і релігії. Свої погляди він розкриває у працях «Трактат про душу» (1745) і «Людина-машина» (1747). Ламетрі намагався поєднати досягнення емпіризму і раціоналізму XVII століття, вирішити основні суперечності цих протилежних методологій наукового пізнання. Він підкреслював, що пізнання починається з чуттєвого сприйняття, продовжується його подальшим дослідно-експериментальним дослідженням і завершується раціональним узагальненням дослідних даних. Ламетрі вважав розум

надійним засобом пошуку істини, якщо останній спирається на дані чуттєвого досвіду і перевіряється ними.

Першим кроком філософських досліджень Ламетрі було створення матеріалістичного вчення про душу людини. Він оголосив здатність відчувати одним з атрибутів матерії, її суттєвою невід'ємною властивістю. Матеріальною основою душі людини Ламетрі вважав Мозок, проте підкреслював, що мозок є необхідною, але ще не достатньою передумовою людської свідомості. Щоб свідомість сформувалась у своїх змістовних виявах, необхідне виховання і спілкування з іншими людьми. Отже, душа людини у вищих своїх виявах як свідомість є не вродженою здатністю, а формується в процесі спілкування і виховання.

Хоч одна з основних праць Ламетрі має назву «Людина-машина», проте він наголошує на суттєвій відмінності людини від механізмів. Людина, з його точки зору, це, по-перше, особлива машина, яка здатна почувати, мислити, розрізняти добро і зло; по-друге, це машина, яка сама себе заводить, є живим втіленням неперервного руху. Ця машина заводиться не механічно, а органічно, шляхом надходження у кров «хілусу» - харчового соку, утвореного при перетравлюванні людським організмом вживаної їжі. Ламетрі висловив думку про хімічний характер процесу перетворення «хілусу» в енергію, яка вже потім механічно оживляє м'язи і серце. По-третє, на відміну від годинникового механізму, який постійно фігурує у філософії Нового часу як образ ідеально відрегульованої самодіючої машини і з яким Ламетрі порівнював людське тіло, останнє продовжує функціонувати і після серйозних пошкоджень, навіть після втрати деяких органів. Ламетрі першим з філософів Нового часу будував свої філософські узагальнення про природу на основі не тільки механіки, а осмислюючи результати біологічних і частково хімічних досліджень.

Визначним досягненням Ламетрі було також усвідомлення того, що походження людства неможливо пояснити лише біологічними факторами. Він висунув ідею про необхідність суспільного життя як умови формування людини та її свідомості. Ламетрі вважав, що людині від народження притаманна властивість розрізняти добро, зло і почуття, що навчає людину, чого вона не має робити, якщо не бажає, щоб з нею вчиняли так само. Найважливішим виразом «природного закону моральності» є, на його думку, почуття вдячності за добро і почуття каяття за зло, вчинене у відповідь на добро.

Ще одним видатним філософом-матеріалістом XVIII століття був Дені Дідро (1713-1784), основні погляди якого викладені в творах: «Думки про тлумачення природи» (1754), в трилогії — «Розмова д'Аламбера з Дідро», «Сон д'Аламбера», «Продовження Розмови» (1769), «Філософські принципи стосовно матерії та руху» (1770). Більше двадцяти років Дідро присвятив праці над «Енциклопедією» (1751-1780), яка стала одним з величних культурних звершень XVIII століття і відіграла значну роль в

розробці та поширенні просвітницького світогляду і згуртуванні просвітителів.

У проспекті «Енциклопедії» Дідро проводить думку, що в історії людства, особливо починаючи з епохи Відродження, вже відбувається значний прогрес у пізнанні людьми природи і що в майбутньому він стане ще значнішим, набуде неперервного характеру. При цьому він чітко усвідомлював, що внаслідок безкінечності Всесвіту вичерпне пізнання природи неможливе. Природу як об'єкт пізнання Дідро уподібнює неосяжній книзі, у якій вчені послідовно один за одним прочитують все нові та нові сторінки, але ніхто ніколи не може розраховувати, що коли-небудь зможе перегорнути її останню сторінку. Проте ніяких конкретних меж розвитку людського пізнання Дідро не ставив, будучи переконаним у можливості розв'язати найскладніші світові проблеми.

У теорії пізнання Дідро поєднує переваги як емпіризму, так і раціоналізму, підкреслюючи необхідність нової раціональності, яка би функціонувала в органічній єдності з чуттєвим пізнанням, визначаючи суть філософської методології як перевірку розуму розумом, контроль розумом і експериментом чуттєвого пізнання, відображення чуттєвим досвідом природи. По-справжньому адекватно тлумачити природу може, на думку Дідро, лише той мислитель, який органічно поєднає «раціональну» філософію з «експериментальною», що практично означало філософське осмислення природничо-наукового матеріалу.

Важливим досягненням Дідро було вчення про універсальну внутрішню активність матерії, що реалізується в русі як способі її існування. Рух він не зводить тільки до механічного переміщення в просторі. Рух, на його думку, є і в тілі, що переміщується, і в тому, яке перебуває в спокої. Рух він розуміє як будь-яку зміну, як активність взагалі.

Як і всі філософи-просвітителі, Дідро велику увагу приділяв критиці релігії. Аналізуючи особливості релігійної віри, він доходить висновку, що вона не веде людину до жодних достеменних істин, а підпорядковує її свідомість дикунським забобонам. Релігійну віру Дідро порівнює зі щільною пов'язкою на очах, яка робить людей сліпими, не здатними правильно визначити життєвий шлях до щастя, і тоді вони потрапляють до рук священників, які спрямовують їх на тернисту стежку страждань. Лише розум, наголошує Дідро, є єдиним дороговказом людині в пошуках благодатної істини, вищим виразом якої є філософське знання.

Дідро висунув широку антиклерикальну програму: усунення впливу церкви на уряд, секуляризація більшої частини церковного майна, знищення інституту чернецтва і контроль духівництва над системою освіти. Реалізація цієї програми, на його думку, приведе до того, що релігія через два-три століття зникне сама собою. Дідро був прибічником повної ліквідації релігії і перетворення суспільства на атеїстичне. Проте атеїзм, на

його думку, має базуватися на високих духовних цінностях, філософській аргументованості та морально-соціальній відповідальності.

Дідро вважав, що соціальна справедливість, яка забезпечується законами «просвітницького правління», є найважливішою об'єктивною передумовою для втілення моральних начал в житті народів, бо, де діють добродійні закони, там і моральність, і звичаї на високому рівні. Роль добродійних законів Дідро вбачав у тому, що вони зв'язують благо окремих осіб із загальним благом таким чином, що громадянин позбавлений можливості зашкодити суспільству, не нашкодивши собі.

Дідро переконаний, що законодавчо-юридичні заходи по забезпеченню моральності громадян необхідно органічно поєднувати з системою моральнісного виховання і просвітництва, інтелектуального розвитку особистості, яка би при осмисленні людських відносин була би здатною зрозуміти, що для нашого особистого щастя в цьому світі краще врешті-решт бути чесною і добродійною людиною.

Особливе місце в системі поглядів просвітителів-матеріалістів посідає творчість Поля Гольбаха — Пауля Дітріха Тірі (1723-1789), — яка відображена в працях: «Система природи, або Про закони світу фізичного і світу духовного» (1770), «Універсальна мораль, або Права людини, засновані на природі» (1776), «Теократія, або Правління, засноване на моралі» (1776).

Головний твір Гольбаха «Система природи» був своєрідним колективним кредо французького матеріалізму, де з енциклопедичною скрупульозністю подані головні принципи, методологічні засади і висновки матеріалістичного осмислення дійсності у XVIII столітті. Гольбах близько підходить до осмислення основного питання філософії як питання про відносини природи і духу, матерії та свідомості як центральної проблеми Нового часу, виділяючи в залежності від його вирішення два протилежні напрями — натуралістичний і спіритуалістичний. Він також, конкретизує вчення про субстанцію, наголошуючи, що єдиною субстанцією може бути тільки матерія: вічна, безкінечна, само причинна.

У Гольбаха ми зустрічаємо одне з перших визначень матерії: матерія - це те, що, діючи на органи чуття людини, викликає відчуття. Він наголошує, також на єдності матерії та руху. Рух є способом існування матерії, який не зводиться до простого механічного переміщення, а включає також фізико-хімічні та біологічні зміни, що виявляються у народженні, рості, розквіті, старінні та вмиранні живих істот.

Гольбах розрізняє зовнішній рух, який чуттєво сприймається як певна зміна тіл у просторі і часі, і внутрішній прихований рух, залежний від притаманної тілам енергії, тобто від комбінації дії та протидії невидимих молекул матерії, з яких складаються тіла. Цей «молекулярний» рух він розглядає як процес, що відбувається постійно і безперервно і викликає

якісні перетворення в тілах. Гольбах підкреслює, що в тілах діють внутрішні сили дії та протидії, які як єдність протилежностей стимулюють процес руху, тобто він близько підійшов до розуміння руху як саморуху. У відносному спокої він вбачав результат взаємного врівноваження протилежно спрямованих сил і намагався навіть в статичних взаємодіях виявити внутрішню активність матерії.

Завдяки органічній єдності матерії і руху Всесвіт у Гольбаха постає неосяжним, безмежним, безперервним ланцюгом причин і наслідків. Причина, з його точки зору, це тіло чи істота, що спонукає до руху інше тіло чи здійснює в ньому якісь зміни, а наслідок - це самі зміни, які здійснюються яким-небудь тілом в іншому за допомогою руху. Основною характеристикою закономірностей природи Гольбах вважав детермінізм, який він звів до причинно-наслідкових взаємозв'язків. Універсальну природну причинність він розумів як процес взаємодії між причиною та наслідком, відмежовуючись від однобічного її трактування у XVII столітті, де активність визнавалася лише за причиною.

Проте і сам Гольбах теж не уникнув однобічності в розумінні природи. У природі, на його думку, всі зміни підпорядковані лише необхідності, випадковості же в природі об'єктивно не існує. Ми називаємо випадковими ті явища, підкреслює він, причини яких нам невідомі. У природі діє вічний, неминуче необхідний порядок, або взаємозв'язок діючих причин з похідними від них діями. Людина теж, будучи частиною природи, підкоряється цим універсальним необхідним закономірностям. Всі її вчинки підпорядковані фатальності, ніщо в ній, як і в природі в цілому, не є випадковим. Людина вважає себе вільною, оскільки не помічає істинного мотиву, який спонукає її до дії. Щоб бути щасливою, вона має пізнати свою природу і діяти у відповідності до неї. Незнання же своєї природи і природи світу веде до рабства і нещастя.

«Система природи» Гольбаха починається гіркою констатацією, що людина нещасна. Рабство, деспотизм у суспільному житті, соціальне зло і всі конфлікти є продуктом неосвіченості, невігластва, незнання людиною своєї природи. Завданням цього твору є, за Гольбахом, відкриття єдино вірного шляху до щастя. Щоб бути щасливою, людина має повернутися до природи, якої вона зреклася через своє невігластво. Отже, щоб досягти щастя, слід адекватно пізнати природу світу і природу людини. У світі же немає нічого, крім матерії, способом існування якої є рух. Універсальним законом матеріального руху, на думку Гольбаха, є закон інерції. Все в природі, у тому числі і людина, підкоряється цьому закону. У людському житті цей закон виявляється у тому, що кожна людина прагне самозбереження, обстоює своє буття і намагається продовжити його у безкінечність і вічність. Гольбах доходить висновку, що кожна людина відповідно до своєї природи намагається задовольнити свої власні особистісні інтереси. Саме в цьому виявляється універсальний закон

інерції як прагнення до самозбереження. Немає інших двигунів, інших мотивів діяльності, крім власних інтересів. Зробіть так, наголошує Гольбах, щоб людина вбачала у суспільному інтересі свій особистий інтерес, і тоді тільки божевільні будуть аморальними.

Отже, за Гольбахом, єдино можливим шляхом до щастя є пізнання природи світу та природи людини, створення законодавства, яке би враховувало його результати і прагнення людини до самозбереження як вияв універсального закону інерції і засновувалося би на органічній єдності та узгодженні особистих і суспільних інтересів людей. Це єдиний шлях, на його думку, - утвердження в суспільстві принципів Розуму і Справедливості. Але як можна досягти цього?

Відповісти на це питання спробував відомий філософ-матеріаліст XVIII століття Клод Адріан Гельвецій(1715-1771). Він у своїх творах «Про розум» (1758), «Про людину, її розумові здатності та її виховання» (1770) намагається застосувати принципи матеріалізму до осмислення проблем людського буття, перебудови суспільного життя на засадах Розуму і Справедливості, дослідження морально-етичної проблематики, механізмів узгодження особистих і суспільних інтересів людей.

Головним завданням своєї філософії Гельвецій вважав пошук можливого суспільного ладу, який забезпечив би умови для втілення моральності і досягання щастя. Найкращою формою суспільної організації він вважав таку, у якій закони мають метою забезпечення загального добробуту і достатньо справедливі, щоб кожний вважав для себе вигідним їх дотримуватися.

Людину Гельвецій, як і інші філософи-просвітителі, розглядав як частину природи, проте враховував, що суттєві її характеристики неможливо пояснити лише природною організацією. Так, розглядаючи проблему походження свідомості і підкреслюючи, що здатність мислити розвивається із здатності відчувати, він наголошує на зв'язку розвитку свідомості з суспільним життям і насамперед зі спільною трудовою діяльністю, з виготовленням і застосуванням знарядь праці.

Гельвецій підкреслював, що розум розвивався із чуттєвості тому, що завдяки наявності рук, пальці яких можуть маніпулювати різними предметами, люди виробляли різні знаряддя і засоби добування їжі, будували житло, винаходили і удосконалювали ремесла. Без цієї діяльності, на його думку, люди не змогли би вийти із стану дикунства і створити цивілізацію, а бродили би лісами лякливими зграями. Гельвецій підійшов до осмислення суспільно-історичної обумовленості свідомості та пізнання, пов'язуючи останні з практичними інтересами людей. Він наголошував, що розум не дається людині від народження. Від природи людина має лише здатність відчувати, з якої потім уже розвивається розум як здатність усвідомлення і мислення. При народженні, на його думку, в

інтелектуальному плані між людьми не існує жодних відмінностей, при народженні існує повна рівність. Наступна ж величезна нерівність є результатом відмінностей у вихованні. Гельвецій підкреслював, що ніхто не одержує однакового виховання і не-може бути поставленим в однакові умови з іншими, проте в належних умовах кожна людина здатна піднятися на найвищі щаблі культури.

У питаннях свідомості Гельвеція цікавив не стільки її гносеологічний аспект, скільки ціннісний, аксіологічний, що спрямовує поведінку людини в суспільстві. На відміну від інших просвітителів, Гельвецій заперечував вроджений характер моральнісних принципів. Людина не народжується ні доброю, ні злою. Всім тим, чим вона є, вона зобов'язана вихованню як цілісному процесу формування особистості, де велике значення має вплив суспільного середовища. Правда, при цьому Гельвецій все же весь час апелює до «людської природи».

Вихідною характеристикою «людської природи» Гельвецій вважав «фізичну чуттєвість», завдяки якій людина є чутливою до болю та насолоди і, відповідно, має почуття любові до насолоди і відрази до болю і страждання. З цих двох почуттів (любові та відрази), які завжди притаманні душі людини, у неї формується любов; до себе. Ця любов до себе, за Гельвецієм, є первинним мотивом усіх людських дій і, як вихідне природне почуття, може перетворюватись як у найвищі добродетелі, так і у найхибні вади, в залежності від смаків, пристрастей, інтересів, прагнень. Виходячи з цього, Гельвецій намагався пояснити механізми людської діяльності. У цих механізмах він виділяв три головні пружини, які утворюються на основі любові до себе: пристрасті, прагнення до щастя та інтереси.

Гельвецій підкреслював, що у сфері моральності пристрасті, прагнення до щастя та інтереси мають таке ж саме значення, яке має рух у світі фізичному. Рух створює, продукує, зберігає, оживляє, руйнує, без нього усе було би мертвим, а пристрасті та інтереси так само діють у світі моральнісному. Поняття пристрастей, прагнення до щастя та інтересів у Гельвеція пов'язані дуже тісно і часто співпадають за змістом. Пристрасті спрямовані на реалізацію людського прагнення до щастя, а воно, в свою чергу, входить до визначення інтересу як усього того, що може дати нам насолоду або ж звільнити від болю і страждання. Слід підкреслити, що пристрасті та інтереси у Гельвеція наповнені соціально-культурним змістом. Він апелює до тих пристрастей та інтересів, які своїм виникненням зобов'язані існуванню суспільства. До них він відносив: гордість, прагнення до слави, патріотизм, любов, дружбу тощо, підкреслюючи, що вони не існували для людини, яка могла відчувати тільки фізичні насолоди чи біль. Вони є продуктом суспільства, і тому саме вони оживляють усе у сфері людських відносин і діянь.

Положення про пристрасті й інтереси як пружини людської діяльності орієнтоване у Гельвеція на виявлення об'єктивних соціальних детермінант цієї діяльності. При цьому він шукає детермінанти діяльності не лише індивідів, а і великих соціальних груп, станів, класів, суспільства в цілому. Гельвецій розрізняв три групи інтересів: інтереси індивідів (особистості), інтереси соціальних груп (спільні) та інтереси суспільства (суспільні).

У філософському осмисленні інтересів він вбачав шлях до розуміння того, що таке чесноти і вади, добро і зло. З його точки зору, інтереси індивідів, тобто особисті інтереси є етично нейтральними, а своїми чеснотами чи вадами люди зобов'язані виключно тим відозмінам і викривленням, яким піддаються особисті інтереси під впливом суспільства. Ту чи іншу етичну спрямованість особисті інтереси набувають у строгій залежності від того, як верховна влада, законодавець визначає суспільні інтереси. Тому, помічаючи в тому чи іншому суспільстві домінування зла, пороків, вад, слід говорити не про злостивість людей, а про нерозумність та неуцтво законодавців, які винні у протиставленні особистих і суспільних інтересів. Отже, єдиний шлях до добродійного і справедливого суспільства — це узгодження засобами розумного законодавства особистих і суспільних інтересів. Необхідно, щоб суспільні інтереси стали для громадян особистими, щоб служіння суспільству стало вищим особистим інтересом і пануючою пристрастю кожного.

Добродійна людина, наголошує Гельвецій, — це не та, яка жертвує своїми звичками і найсильнішими пристрастями задля суспільного інтересу (така людина просто неможлива), а та, чия сильна пристрасть до такої міри узгоджується з суспільним інтересом, що людина завжди змушена бути добродійною.

Гельвецій вважав, що все це цілком можливо реалізувати в сучасному йому суспільстві шляхом втілення у дійсність розумного законодавства, просвітництва і відповідного виховання, що цілком узгоджується з основною тенденцією філософії Нового часу — вірою у всемогутність розуму і пізнання як рушіїв прогресивного розвитку людства.

Самостійне заняття № 5

Тема: Німецька класична філософія.

План:

1 Особливості марксистської філософії.

Література:

1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.

- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії. – К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії. – К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник. – Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник. – К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник. – К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник. – Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити особливості німецької класичної філософії.
- 2 Показати, як вплинула німецька класична філософія на формування філософських поглядів К.Маркса і Ф. Енгельса.
- 3 Визначити особливості марксистської філософії.

До лівого крила молодогегельянців належали також Карл Маркс (1818—1883) і Фрідріх Енгельс (1820—1895), творці марксизму.

Марксизм — ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і «теорію» революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (т. з. науковий соціалізм). Головним завданням цієї ідеологічної доктрини її творці проголосили звільнення робітничого класу (пролетаріату) від експлуатації та побудову вільного від соціального гноблення суспільства. В цьому плані вони виступили продовжувачами утопічних соціалістичних теорій (Томас Мор, Томмазо Кампанелла, Клод Сен-Сімон (1760—1825), Шарль Фур'є (1772—1837) та ін.), які зображали щасливе суспільство, побудоване на засадах соціальної рівності та вільної праці. Шлях до побудови такого суспільства Маркс вбачав у знищенні приватної власності, яку вважав основою експлуатації людини людиною (причиною «відчуження» людини). Здійснити це покликаний історією вільний від пут приватної власності пролетаріат. Йому належить під керівництвом партії комуністів здійснити соціалістичну революцію.

Класова боротьба проголошувалася рушійною силою історії, і на цій підставі виправдовувалося насильницьке захоплення влади, встановлення диктатури пролетаріату, яка буде правити суспільством не на основі законів (буржуазних за своєю суттю), а на засадах революційної доцільності. Насилля, яке у Гегеля стихійно виконувало функцію повивальної бабусі історії, перетворене марксизмом на свідому практику окремої організації чи державного апарату, дорого обходилося народу, який спокутувався обіцяними швидкими плодами. Скрізь, де були спроби втілення цієї доктрини в життя, за нею тягнувся широкий кривавий шлейф.

Філософські погляди Маркса і Енгельса сформувалися під впливом ідей Гегеля і Фейєрбаха. Основні їх філософські праці — «Рукописи 1844 року», «Капітал» К. Маркса, спільна з Енгельсом «Німецька ідеологія», «Анти-Дюрінг» Енгельса. Системний виклад філософії у них відсутній. Її можна реконструювати на основі окремих концепцій та ідей, висловлених у вищезазначених та інших працях. Ці обставини породили різні, іноді протилежні, інтерпретації філософії марксизму.

Філософією марксизму є матеріалізм, або, як його називали в радянському марксизмі, діалектичний та історичний матеріалізм. Її творці під впливом Фейєрбаха подолали ідеалізм Гегеля, але перейняли його діалектику (звідси назва «діалектичний матеріалізм», хоча в їх працях такий термін відсутній). Вони поширили матеріалізм на розуміння історії і суспільних явищ — створили історичний матеріалізм, або матеріалістичне розуміння історії. Такою є радянська версія філософії марксизму, яка має достатньо підстав, щоб претендувати на істину, оскільки ґрунтується на працях Енгельса і пізнього Маркса. Деякий інший варіант філософії реконструюють на основі ранніх праць Маркса, в яких вихідною категорією для розуміння людини (суб'єкта) і світу (об'єкта) вважається матеріальна практика (матеріалістично переосмислена ідея активності Фіхте — Гегеля), а для розуміння суспільно-історичного процесу використовується категорія «відчуження» (приватна власність, капітал як «відчуження» людини, яке необхідно подолати). Цей варіант марксизму розвивали переважно неомарксистичні (Дьйордь Лукач (1885—1971) і Франкфуртська школа).

Діалектичний матеріалізм — філософія марксизму, в якій поєднане матеріалістичне розуміння і пояснення світу з діалектикою як визнанням загального взаємозв'язку предметів і явищ світу, його руху і розвитку в результаті діючих у ньому внутрішніх протиріч. Ця форма матеріалізму, не обмежуючись доведенням первинності матерії і матеріальних відношень, вторинності свідомості і духовного, розповсюдила матеріалізм на розуміння історії, а відкриті Гегелем закони діалектики і їх дію вивела із природи і соціальної дійсності і обґрунтовує їх застосування до неї. Початок теоретичної діяльності Карла Маркса зв'язаний з лівим крилом «молодогегельянців» - послідовників Георга Гегеля, твори якого («Науку логіки», «Філософію духу», «Філософію права», «Філософію історії» та ін.) ретельно вивчав. Закінчивши Берлінський університет, де наполегливо вивчав філософію права та філософію, захистив в Єнському університеті докторську дисертацію: «Відмінність між натурфілософією Демокріта і натурфілософією Епікура» (1841), Карл Маркс заявив про себе як революційний демократ. Приїжджає до Бонна з намірами зайняти посаду приват-доцента університету. Але через посилення реакційності урядової політики у галузі освіти його академічним намірам не судилося здійснитися. Карл Маркс стає на шлях журналістики, з якою зв'язує мрію про реалізацію на практиці ідей своєї дисертації. Перші публікації у «Рейнській газеті» - «Замітки про новітню пруську цензуру» та «Дебати про свободу преси» (1842) - показали його по-філософському мислячим теоретиком, захисником

інтересів трудящих. Карл Маркс стає її головним редактором (1842-1843), перетворює газету в орган революційної демократії. Дебати в ландтазі Рейнської провінції з питань про крадіжку лісу мозельськими селянами, про свободу торгівлі спонукали Карла Маркса до поглиблених занять економічними, правовими та філософськими питаннями. Першим кроком став критичний аналіз гегелівської «Філософії права». Цьому передувало ознайомлення Карла Маркса з творами Людвіга Фейербаха «Сутність християнства» (1841) та «Попередні тези до реформи філософії» (1842), в яких критично аналізувалася ідеалістична філософія Георга Гегеля. Це визначило подальшу долю: Карл Маркс стає матеріалістом. Підсумком роздумів Карла Маркса над гегелівською філософією права став так і не завершений і не опублікований твір «До критики гегелівської філософії права» (1843). Провідною ідеєю твору є матеріалізм. Маркс робить висновок: не держава визначає громадянське суспільство, як стверджував Гегель, а, навпаки, громадянське суспільство визначає державу

Теоретичною основою методології став рукопис «До критики гегелівської філософії права», хоча в ньому ще не було визначено сили, покликаної розвінчати несправедливий суспільний лад. Відповідь на питання Карл Маркс дає у статті «До критики гегелівської філософії права. Вступ» (1844). Людина, говориться в ній, не якась абстрактна істота, що існує десь поза світом. Людина - це світ людини, держава, суспільство. І щоб звільнити всі життєві сили людини, як суспільної істоти, треба ліквідувати будь-яке відчуження - релігійне і світське, теоретичне і практичне. Критика релігії, як відчуженого образу дійсності, закінчена. Тепер критика неба перетворюється на критику землі, критика релігії - на критику права, критика теології - на критику політики. Суть критики полягає в тому, щоб висвітлити практичні завдання, тобто такі, які може вирішити лише практика. Критична теорія мусить переконати широкі маси людей. Пропаганда передової філософської свідомості полягає в тому, щоб стала філософською свідомістю кожної людини, виражала б її інтереси, торкалася б її серця, її почуттів і перетворилась у переконання кожного. Ключ до успіху нової філософії, на думку Карла Маркса, в її гуманізмі, у відображенні нею інтересів кожного робітника і всього робітничого класу, у єдності філософської теорії з практикою пролетарського руху. Голова звільнення людини - філософія, її серце - пролетаріат. Зброя критики не може, звичайно, замінити критики зброєю, матеріальна сила повинна бути повалена матеріальною ж силою; але й теорія становиться матеріальною силою, як тільки оволодіває масами. Подібно до того, як філософія знаходить у пролетаріаті свою матеріальну зброю, так і пролетаріат знаходить у філософії свою духовну зброю. Так Карл Маркс здійснює у «Німецько-французькому щорічнику» програмний принцип: за допомогою критики старого світу знайти новий світ.

Сподвижник і сучасник Карла Маркса соціаліст Фрідріх Енгельс, який прожив декілька років у найрозвиненішій у тогочасному світі країні Англії, уже обізнаний з масовим робітничим рухом, англійською соціалістичною літературою, з політичною економією Адама Сміта, Давіда Рікардо. У

перших творах «Нариси до критики політичної економії» та «Становище робітничого класу в Англії» (1844-1845) - правильно оцінює глибину і значення промислового перевороту в Англії, що зумовив повний переворот у громадянському суспільстві. Твори Фрідріха Енгельса відкрили Марксові політичну економію - ту сферу знання, що вважав необхідною для формування нового світогляду. Наукова критика Фрідріхом Енгельсом класичної англійської політичної економії з позицій пролетаріату визначила і наукові інтереси Карла Маркса. Праці Карла Маркса «Економічно-філософські рукописи 1844 року», «Злиденність філософії» (1847), а також написана разом з Фрідріхом Енгельсом «Німецька ідеологія» (1845-1846) свідчать про те, яку велику роль відіграв історичний досвід Англії у формуванні їх філософських поглядів, зокрема діалектико-матеріалістичного методу.

У початковий період своєї діяльності К.Маркс і Ф.Енгельс були революційними демократами, а в галузі філософії — ідеалістами-діалектиками. В 1842 році у них намітився перехід від революційного демократизму до комунізму і від ідеалізму до матеріалізму. В 1842—1843 роках після закінчення юридичного факультету університету і захисту докторської дисертації Маркс, будучи редактором "Рейнської газети", переконується в безпідставності гегелівського ідеалізму і надає великого значення в житті суспільства матеріальним інтересам людей.

Восени 1843 року він видає в Парижі "Німецько-французький щорічник". У цей час відбувається його остаточний перехід від ідеалізму до матеріалізму і від революційного демократизму до комунізму. Маркс ставить до пролетаріату як гегемона народних мас і розглядає свою філософію пролетаріату як ідейну зброю його боротьби за революційне оновлення суспільства. Він вказує на те, що як філософія знаходить у пролетаріаті свою матеріальну зброю, так і пролетаріат знаходить у філософії свою духовну зброю.

Одночасно з К.Марксом у розробці діалектичного й історичного матеріалізму виступив Ф.Енгельс. У 1844 році вони вперше зустрілися в Парижі і з того часу спільно готували до друку свої праці ("Святе сімейство", "Німецька ідеологія", "Злиденність філософії"), в яких заклали основи історичного матеріалізму, діалектико-матеріалістичного світогляду; обґрунтували положення про визначальний характер буття стосовно суспільної свідомості і таке ін.

Особливо важливим для формування філософії марксизму став 1844 р. - початок тісного співробітництва Карла Маркса і Фрідріха Енгельса. Тоді Карл Маркс створює «Економічно-філософські рукописи», що вперше мовою оригіналу опубліковані в 30-х роках ХХ ст. Тут Карл Маркс розглядає центральні проблеми політичної економії не лише як вчений-економіст, але й як філософ і соціолог, історик і політик, теоретик і практик одночасно. Такими проблемами стали заробітна плата і класова боротьба, приватна власність і проблеми відчуження, суть людини і суспільства. Безумовно, основною проблемою є проблема відчуженої праці, аспекти якої

аналізуються з позицій гуманізму. Праця, матеріальне виробництво, пише Маркс, родове життя людини, ця специфічна відмінність людини від тварини не дана від природи, а виникає і розвивається протягом всієї людської історії. Відчуження праці приводить до появи приватної власності: відчужується від робітника продукт його праці, відчужується сам процес його праці, праця перетворюється в засіб для підтримання життя, а отже, відчужується сама суть, родове життя працівника. Отже, для утвердження свободи людини необхідно подолати, насамперед, відчуження людської праці. Це - програмна ідея творчості Карла Маркса, яку розвивав у наступних творах, особливо в «Капіталі».

Разом Карл Маркс і Фрідріх Енгельс розробляють вчення про людину, суспільство, світ, вчення, що стало революційним переворотом у філософії. Від безпосередніх попередників Карл Маркс і Фрідріх Енгельс сприйняли важливі ідеї: гуманізм, матеріалізм, діалектику, побудову майбутнього справедливого, гуманного суспільства.

Від попередніх вчень філософія марксизму відрізняється насамперед предметом дослідження. Вона зосереджує увагу на тому, що є спільним для природної і соціальної дійсності, людського мислення, процесу пізнання, що об'єднує ці сфери, досліджує найзагальніші закономірності їхнього розвитку. Марксизм відмовляється від багатовікової традиції, яка визнавала філософію наукою наук, всезагальною теорією, знанням про все. Філософія марксизму чітко визначає своє ставлення до конкретних наук. Вона використовує знання цих наук, але кардинально відрізняється від них як предметом, так і методом пізнання. Це добре показано Ф.Енгельсом у праці "Діалектика природи" (1873-1886 рр.)

Крім найзагальніших закономірностей розвитку природи, суспільства і пізнання, К.Маркс і Ф.Енгельс включають до предмета філософії також людину, практику, відношення "людина — світ". У роботі "Людвіг Фейербах і кінець класичної німецької філософії" (1886 р.) Ф.Енгельс висуває ідею, що філософія в цілому як форма суспільної свідомості й кожна філософська концепція зокрема, незалежно від часу її створення та проблем, що аналізуються, завжди ставлять одне й те ж питання, яке він називає основним питанням філософії (основним філософським питанням). Його суть — відношення мислення до буття. Це відношення може розглядатись як єдність двох сторін: 1) що існувало раніше — свідомість, дух чи матерія (питання про первинність і вторинність); 2) чи спроможна людина за допомогою власної свідомості пізнати навколишній світ, отримати об'єктивно істинне знання про нього (питання про пізнаваність). Ідея Ф.Енгельса про основне філософське питання має в собі певний евристичний потенціал, оскільки дає можливість певним чином класифікувати філософські школи і напрямки. Згідно з марксизмом, філософів, які визнають матерію первинною, а свідомість вторинною, називають матеріалістами.

Принципово по-новому в марксистській філософії вирішується комплекс питань, пов'язаних з життям суспільства. Попередня філософія вбачала джерело розвитку суспільства в ідеях, поглядах, теоріях, що існували

в різні історичні епохи і справляли вплив на життя людей, визначали політику, мораль, економіку, характер державного устрою та ін. Філософія марксизму переносить акцент на економічне життя суспільства, насамперед на сферу матеріального виробництва. Послідовно проводить думку, що в основі суспільного розвитку лежить спосіб виробництва матеріальних благ. Саме спосіб виробництва як органічна єдність двох компонентів — продуктивних сил і виробничих відносин — є тим стержнем, навколо якого об'єднуються всі інші складові суспільного життя. Серед багатьох видів стосунків між людьми (політичних, правових, сімейних, моральних та ін.) як базові марксизм виділяє відносини у сфері виробництва матеріальних благ. Виробничі відносини визначають усі інші відносини між людьми і становлять суспільний базис. Матеріальне буття, економічний базис визначають суспільну свідомість (мораль, право, ідеї, теорії тощо). Таким чином, тут вперше за всю історію філософії розвиток суспільства розглядається з матеріалістичних позицій. Минуле і майбутнє людства постає як послідовний, закономірний процес зміни економічного устрою суспільства, розвитку спочатку матеріального, а вже потім духовного життя поколінь. Ось чому філософію марксизму називають також історичним матеріалізмом. Матеріалізм і діалектика дозволили К.Марксу та Ф.Енгельсу відкрити феномен повторюваності у суспільних процесах і тим самим довести, що й суспільство, а не тільки природа, розвивається за певними законами, виділити окремі етапи в його розвитку, які були названі суспільно-економічними формаціями, по-новому оцінити роль народних мас та окремих особистостей в історії, дати своє розуміння причин виникнення і функціонування держави, соціальних класів, їхньої боротьби між собою, показати еволюцію сім'ї та ін. В цілому марксизму властива переоцінка ролі матеріального чинника, зокрема економічного, у поясненні життєдіяльності суспільства.

Філософія марксизму встановила тісний зв'язок з природознавством. Маркс і Енгельс показали, що їх філософія розвивається і вдосконалюється на основі природничо-наукових знань і відкриттів. Тому Енгельс підкреслював, що з кожним серйозним відкриттям у науці матеріалізм має набувати нової форми. Необхідність тісного союзу філософів і природодослідників підкреслювалася свого часу й В.І. Ленінім.

Утверджуючи науковий статус марксистської філософії, її автори проклали шлях до пізнання загальних законів розвитку природи, суспільства і мислення. Вони вважали, що створили завершено-незавершену філософську систему, тобто таку, яка на кожному етапі розвитку є нібито завершеною, але вбирає в себе все нові й нові знання, систему, яка чужа будь-якому догматизму й начотництву. Завдяки тісному зв'язку з практикою і природознавством ця система мала бути постійно творчою.

Уже в ході свого виникнення марксизм оволодів мільйонами умів у різних країнах світу. Були ті, хто прагнув його застосувати чи розвивати. Серед них й учні К.Маркса і Ф.Енгельса — И.Діцгента П.Лафарг, у працях яких, правда, допущено чимало помилок.

Незважаючи на різні інтерпретації, безперечною заслугою Маркса можна вважати те, що він підняв на високий щабель матеріалізм. Попередні представники цієї течії - французькі матеріалісти і Фейєрбах - виходили з природи (матерії) і пояснювали людину (сферу культури) через природу. Така позиція називається натуралізмом. Маркс зробив спробу матеріалістичного тлумачення людини не як природної, а як практичної і, отже, культурно-історичної істоти. Взятий практику (працю) за основу відношення людини і світу, він відкрив нові перспективи для матеріалістичного витлумачення проблем історії та культури, особи та свободи, практичної діяльності й пізнання.

Маркс, услід за Фейєрбахом, констатував відчуження людини в сучасному йому суспільстві, але це відчуження він трактував універсальніше, ніж творець антропологічної філософії. На його думку, релігійне (ідеологічне взагалі) відчуження ґрунтується на приватній власності, яка є джерелом відчуження. Подолання приватної власності зумовлює, на його думку, падіння всіх інших форм відчуження. Він не бачив того, що людина як особа може реалізовуватися лише за умов приватної власності й права. Цим породжене його негативне ставлення до громадського суспільства. Маркс не помічав того, що відчужені форми, подібно до облаштунків рицаря, є чужими для тіла, але водночас і захищають його.

Концепція відчуження суперечлива і методологічно. Поняття "відчуження" сутності людини має сенс за умови визнання певної незмінної сутності, "істинної природи" людини, яка викривляється певним "неістинним" суспільством. Іншими словами, поняття "відчуження" має сенс за антропологічної інтерпретації людини, інтерпретації, подібної до фейєрбахівської, коли людина мислиться як істота з певними усталеними рисами. До такого розуміння людини Маркс і схилився в "Рукописах 1844". Однак майже одночасно в "Тезах про Фейєрбаха" він проголошує, що така родова сутність людини не існує, що сутність людини - це сукупність суспільних відносин, тобто, яке суспільство, така і людина. Але якщо така усталена сутність не існує, то немає сенсу і поняття "відчуження": людина, сформована в будь-якому суспільстві, буде почувати себе відповідною відносинам цього суспільства. Характерно, що цієї суперечності антропологічного і соціального підходів до людини сам марксизм так і не помітив. Це породило спробу поєднати концепцію відчуження і заперечення антропологічного підходу до людини.

Коли Маркс пише про відчужену працю, тоді, по-перше, він має на увазі не працю, а роботу, по-друге, під відчуженістю тут мається на увазі кінцевий продукт, результат роботи.

Коли люди наймаються для здійснення виробничого процесу, їх розглядають як робочу силу, як засіб (головна частина, головний елемент виробництва), а не як ціль, тим більше не як кінцеву мету виробництва. У цьому випадку сам виробничий (діяльний) процес людей відчужений від своєї суті, також відчужені від своєї дійсної сутності усі виробничі відносини як безпосередні, так і опосередковані взагалі. Люди (робоча сила) відчужені

від вироблених ними ж кінцевих результатів -- продуктів. При цьому відчуження робітника від своїх кінцевих результатів відчужує його від своєї суті, від людської сутності і саме життя його як таке відчужене, тобто безглузде.

У 1844 р. Маркс-філософ за допомогою категорії "відчуження праці" уперше відповів на три названих вище основних питання марксизму. Ці відповіді зробили його революціонером-комуністом. Відтепер головною задачею Маркса-філософа стало створення теоретичної зброї для Маркса-комуніста. Цілковитим зосередившись на одному, найбільш важливому пункті - аналізі вищої, останньої форми приватної власності і проблемі її знищення, - Маркс практично більше не мав можливостей повернутися до проблеми знищення приватної власності у всій її повноті. Однак ці три проблеми, принциповий шлях рішення яких відкрив Маркс, стали головними питаннями ХХ сторіччя. Крім глибокого філософського змісту, вони придбали величезне політичне значення.

Самостійне заняття № 6

Тема: Сучасна світова філософія.

План:

1 Основні напрямки релігійної філософії.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Визначити основні напрями розвитку сучасної світової філософії.
- 2 Розкрити суть філософської концепції неотомістів.
- 3 Охарактеризувати погляди представників «даїалектичної теології» протестантизму.
- 4 Розкрити учення «Живої етики».

У сучасній релігійній філософії можна виокремити традиційну філософію, що продовжує лінію богослов'я і отців церкви (мова йде, передусім, про неотомізм), та напрямки, що намагаються нетрадиційно (однак визнаючи існування Бога) вирішувати філософські проблеми (тейярдизм і персоналізм).

I Неотомізм

Неотомізм — модернізація томізму — вчення середньовічного монаха-домініканця Фоми (Томаса) Аквінського (1225-1274 рр.), який пристосував філософію Арістотеля до потреб і вчення християнської католицької релігії. У збірці своїх численних статей «Сума теології» Аквінський намагався обґрунтувати релігію з точки зору здорового глузду, намагався логічно довести буття Бога на основі єдності, гармонії віри та розуму. Тривалий час прибічники томізму боролись з іншими напрямками середньовічної схоластики. З XVI ст. томізм активно насаджується єзуїтами і у XIX ст. стає найвпливовішим напрямом католицького богослов'я. У 1879 р, в енцикліці папи Лева XIII томізм оголошується єдиною істинною філософією, офіційною філософією католицької церкви.

В XX ст. католицькі філософи у численних католицьких центрах систематизують вчення Фоми Аквінського, намагаються асимілювати сучасні наукові досягнення, передусім, у молекулярній біології, фізиці елементарних частинок і астрофізиці. Найвідоміші представники неотомізму — Е. А. Жільсон і Ж. Марітен.

Етьєн Жільсон:

- Філософія повинна йти шляхом ...розтлумачення цієї нової картини Всесвіту, що малюється мінливою наукою, у світлі незмінної християнської віри.
- Якщо припустити, що Всесвіт чисто матеріальний та позбавлений будь-якого розумного начала, він, вже за визначенням, був би непроникний для духу.
- Бог творить кожен людську душу індивідуально у той момент, коли зародок стає людським тілом.

Жак Марітен:

- Найвище осягнення Бога — осягнення його у любові. Знання того, що ти пізнаний Богом, припускає не тільки досвід справедливості, а також і досвід милосердя.

- ...самопізнання, взяте як суто психологічний аналіз більш-менш поверхневих явищ, як подорож через образи та спогади, є — яка б не була його цінність — лише егоїстичним знанням.

- Зло не є ані сутністю, ані природою, ані сущим; зло є браком суцього; не просто браком або запереченням, а позбавленням: позбавленням певного добра, якому належало існувати у речі.

Неотомістська філософія бачить своє основне завдання у раціональному доказі існування Бога на основі п'ятичленної формули ("п'ять шляхів" доказу "буття божия", запропоновані Аквінським). Вона претендує на універсальність, синтез віри та розуму. У рамках неотомізму виділяються наступні основні розділи: метафізика, теорія пізнання, натурфілософія та соціологія.

Метафізика, або перша філософія,— це вчення про умоосяжне чисте буття, нескінченне і трансцендентне (що виходить за межі досвіду), позбавлене всіх конкретних властивостей та виражене у філософських категоріях (трансценденталіях), що створюють образ Бога.

Теорія пізнання неотомізму виходить з подвоєння світу, який складається з природного світу (його окремі вияви вивчають окремі науки, а загальні властивості — натурфілософія) і надприродного (буття Бога, що вивчається релігією за допомогою божественного прозріння). Наука, на думку неотомістів, вивчає тільки зовнішній і несуттєвий бік явищ, а щоб проникнути у сутність, необхідна релігія. Неотомісти намагаються асимілювати сучасні наукові досягнення. Так, вони прагнуть подати еволюцію видів як наслідок першопочаткового божественного творіння.

Натурфілософія вивчає тілесний світ методом роздумів. Матерія, з точки зору неотомістської філософії, пасивна і визначається активною формою. Формою форм, що визначає все, є Бог.

Соціологія неотомізму — вчення про суспільне життя — виходить з телеологічного (що визначається метою) уявлення про суспільство як засіб розуміння Бога. Розвивається концепція трьох типів взаємовідносин людей у суспільстві: індивідуалізм (при капіталізмі), колективізм (при соціалізмі), солідаризм (християнська любов до ближнього). Два перших оголошуються такими, що не відповідають сутності людини, їй відповідає тільки солідаризм — єдиний, що може привести людство до загального добра.

Як окрему складову неотомізму можна також виокремити вчення про людину — філософську антропологію. Вона розглядає людину в її зв'язках з Богом як вищу духовну цінність. При цьому весь світ розглядається як прояв творчої активності верховної особи — Бога.

2 Тейярдизм

Тейяр де Шарден (1881-1955 рр.) був професором католицького університету і священником.

Різнобічно освічений, Тейяр працював геологом, палеонтологом, теологом, філософом, став одним із першовідкривачів синантропу, розвинув філософію християнського еволюціонізму.

Тейяр стверджував, що спроби побудувати картину світу на основі біблійних текстів є, фактично, безплідними. Необхідно використати сучасну науку і вивести основні положення теології з геології, палеонтології, антропології на основі еволюційної теорії, в якій рушійною силою та метою повинна бути божественна духовна сила — точка Омега, що визначає зміст і спрямування еволюції всього світу.

Він вважає, що не можна розуміти тексти Біблії буквально, бо вони пристосовані до низького рівня розвитку примітивних кочових племен, і відкидає старозавітний міф про створення світу та людини протягом шести днів.

Людину як істоту, насамперед, духовну, Тейяр розглядає як заздалегідь запланований зверху підсумок еволюції органічного світу, що тривала багато тисяч років.

Еволюція Всесвіту, підкоряючись своєму регулятору і меті (точці Омега), проходить такі стадії:

- ◆ переджиття (метасферу);
- ◆ життя (біосферу);
- ◆ феномен людини (думку, ноосферу);
- ◆ наджиття.

Бог знаходиться у кожній частинці світу як особлива духовна енергія, що рухає і спрямовує еволюцію. На етапі наджиття відбувається єднання душ людей і завершення історії у космічному Христі.

Людина, таким чином, знаходиться на верхівці стріли еволюції, спрямованої у майбутнє. Син Божий не народжений Марією, його олюднення закликане продемонструвати виняткову роль людини у подальшій еволюції до точки Омега. Людські страждання, символом яких є розп'яття Христа, — це стимул для вдосконалення людського буття.

Переконання Тейяра наповнені гуманізмом та оптимізмом, в них є елементи діалектики, однак надії на суспільний прогрес через християнську любов до ближнього і друге пришествя Христа невеликі.

Вчення Тейяра зараз поширене серед Інтелігенції (особливо у Франції) і є впливовою релігійною філософією, що поряд з персоналізмом протистоїть неотомізму.

Марі Жозеф П'єр Тейяр де Шарден:

- Незначний морфологічний стрибок та разом з тим неймовірно потрясіння сфер життя — у цьому весь парадокс людини.

- Омега — це щось і в той же час дехто, що діє із самого початку еволюції.

- ...я припускаю, що нашій ноосфері передбачено уособлено замкнутися у собі і що не в просторовому, а в психічному напрямі вона знайде, не покидаючи Землю і не виходячи за її межі, лінію своєї втечі.

3. Персоналізм

Інший напрямок у сучасній релігійній філософії — персоналізм — вважає вищим сенсом усієї цивілізації особистість та її духовні цінності. Персоналізм поширений у Німеччині, США, Ізраїлі, Франції.

Для прибічників філософії особистості характерне прагнення подолати догматизм християнської концепції людини, оновити її та наповнити сучасним змістом. Виділяють три основні характеристики особистості: екстеріоризація, інтеріоризація та трансценденція. Екстеріоризація — це самоздійснення людини ззовні; інтеріоризація — асиміляція її духовних цінностей, внутрішня зосередженість на них. Екстеріоризація та інтеріоризація взаємопов'язані та втягнуті у процес трансцендування — осягнення вищих божественних цінностей: істини, краси, блага.

Однією з головних рис особистості вважається втягнуте Існування — активний діалог християн з сучасністю, втягнення їх в активне суспільне життя для того, щоб християнство відіграло конструктивну роль у перетворенні світу. В особистісній філософії персоналісти вбачають педагогіку формування особистого начала в людині. У зв'язку з цим особливе місце відводиться спілкуванню осіб, в якому прибічники персоналізму бачать мету і призначення людського існування. У процесі спілкування кожний індивід "має мету в собі і в той же час в усіх", а зустріч "Ти" і "Я" створює персональний досвід — Комунікацію душ.

Суспільству як сукупності історичних форм, що склалися в процесі спільної діяльності людей, філософи-персоналісти протиставляють особисте суспільство, що об'єднує людей "по той бік слів та систем".

Ізраїльський філософ М. Бубер розвинув теорію діалогічного персоналізму. У книзі «Я і Ти» (1922 р.) він, на основі відношення індивіда до дійсності, виділяє два світи, що мають велике значення для будь-якої людини:

◆ перший — ґрунтується на відношенні "Я і Воно", коли людина, будучи суб'єктом мислення і дії, розглядає її предмети, що її оточують, і людей як безособові об'єкти, призначені для експлуатації, маніпуляції та контролю;

◆ другий — на відношенні "Я і Ти", що припускає не відчужені, одухотворені зв'язки людини з її оточенням на основі емпатії — вміння поставити себе на місце іншого, здатності до співпереживання.

Любов в діалогічному персоналізмі розуміється як відповідальність "Я" перед "Ти", а Бог — як зустріч людини з вічним "Ти", що відбувається у процесі встановлення відносин між людьми на основі любові й зацікавленості один одним.

Світ людських стосунків утворює, за Бубером, три сфери життя:

◆ фізичну (Космос) — на основі зв'язків людини з природою;

◆ психічну (Ерос) — на основі зв'язків людини з іншими людьми;

◆ поетичну (Логос) — на основі зв'язків людини з духовними сутностями.

Ці сфери формують буття людини, в якому здійснюється або монологічне існування, або діалог між індивідом та світом, іншими людьми, Богом.

Самоздійснення людини залежить від того, чи встановлює вона зв'язок з Богом чи з фальшивими ідолами, що можуть виступати як нація, влада, гроші і навіть наука.

В історії людського духу Бубер розрізняє епохи облаштованості і безпритульності. В епоху облаштованості людина живе у Всесвіті, як вдома, в епоху безпритульності — як в дикому полі, де і кілка для намету не знайти.

У греків споглядання природи, а у християн віра створює космічний будинок самотньої душі. Схема християнського світу — хрест, вертикаль якого означає кінцевий простір з серцем грішника в центрі, а горизонталь — кінцевий час, в центрі якого знаходиться смерть Христа.

Тепер ситуація змінилася: "Зведення нової всесвітньої оселі для людини вже не планується, але від неї як будівельника споруд вимагається свідомість, що може збагнути саму себе".

Різновидом персоналізму є і школа київського гуманізму, яка продовжує лінію Сковороди та Юркевича, представниками якої були М. Бердяєв, Л. Шестов, В. Зеньківський.

Київський гуманізм орієнтований на гуманітарне знання, на літературу й мистецтво, проблеми людини. Йому властиві антропоцентризм і персонцентризм, які подаються у вигляді христоцентризму.

Найвідомішим представником є М. О. Бердяєв, який у 1922 р. був разом з великою групою інтелігентів-вільнодумців висланий з країни. Його персоналізм будується, виходячи з чотирьох незалежних ідей, кожна з яких виникає на основі первинної інтуїції: ідея свободи, ідея творчості й об'єктивації, ідея особистості та ідея метаісторичного розуміння історії. Загальною основою для них є дуалістична картина реальності, в якій протистоять один одному два взаємодіючих ряди основ: з одного боку — свобода, дух (Бог), ноумен, суб'єкт (особистість — "Я"), з іншого — необхідність, світ, феномен, об'єкт. Ноумен Бердяєва, на відміну від Канта, — це не глибока сутність об'єкту, а "істоти та їх існування", в особистості яких є незбагнена внутрішня глибина, корінням якої є свобода.

Ідея свободи становить основу онтології Бердяєва і є першоджерелом буття, що існує до буття і до часу. Об'єктивація — це "опадання" свободи, яке є не "розкриттям духу", як у Гегеля, а його викривленням і "закриттям". Сенс історії — у позбавленні від об'єктивації. Суб'єкт, який творить, включає об'єкт у своє внутрішнє життя, відкрите для свободи, і тим змінює його.

Особистість у Бердяєва не збігається з емпіричною індивідуальністю, вона є осередком усіх духовних і душевних здібностей людини, її "внутрішнім екзистенціальним центром", що здійснює зв'язок людини зі світом творчості і свободи.

Конфлікт між особистістю й об'єктивацією утворює головний зміст вчення Бердяєва про людство та суспільство. Об'єктивація прагне зробити людину частиною суспільства і тим поневолити її. Подолання об'єктивації припускає пріоритет індивідуально-особистісного начала над безособово-колективним.

Вільна соціальність, внутрішньо притаманна особистості, називається у релігійній філософії Бердяєва соборністю, їй протистоїть примусова соціальність, якій відповідають породжені об'єктивацією класи, нації, партії та церква.

Філософ різко критикує викривлення церквою "вічної християнської правди" і пов'язує зміст творчості й історії зі створенням оновленого "есхатологічного християнства".

Микола Олександрович Бердяєв:

- Духовне пізнання — це єднання між двома суб'єктами у містичному досвіді, в якому "все" — в мені і я — у всьому.
- Рай можливий для мене тільки у тому разі, якщо немає ніякого вічного пекла хоча б для однієї істоти, яка коли-небудь жила.
- Наука — не творчість, а слухняність, її стихія — не свобода, а необхідність.
- Своєрідність мого філософського типу, передусім, у тому, що я поклав в основу філософії не буття, а свободу.
- Основна метафізична ідея... це ідея примата свободи над буттям. Це означає також примат духу, що є не буттям, а свободою.
- Мене ніколи не цікавив об'єкт, пізнання об'єкта, мене цікавить доля суб'єкта, в якому тріпоче Всесвіт, сенс існування суб'єкта, що є мікрокосмом.
- Об'єктивної реальності не існує, це лише ілюзія свідомості, існує лише об'єктивація реальності, породжена відомим спрямуванням духу. Об'єктивований світ не є насправді реальним світом, лише станом справжнього реального світу, що може бути змінений. Об'єкт є породженням суб'єкта. Лише суб'єкт екзистенціальний, лише у суб'єкті пізнається реальність.
- Людина... є єдиним предметом філософії.
- Проблему часу я вважаю основною проблемою філософії...
- Я не сумнівався в існуванні Бога, не в цьому мої муки. Людині не вдалося вбити Бога. Але я часто відчував відхід Бога зі світу, богопокинутість світу і людини, мою власну богопокинутість... В цьому світі необхідності, роз'єднаності і поневолення, у цьому пропащому світі, що не звільнився від влади долі, царює не Бог, а князь світу сього. Бог царює в царстві свободи, а не в царстві необхідності, у дусі, а не в детермінованій природі.

Самостійне заняття № 7

Тема: Філософська думка в Україні.

План:

1 Філософія української діаспори.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К.,2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Назвати філософів - представників української діаспори.
- 2 Розкрити історіософську концепцію В.Липинського.
- 3 Показати вплив мислителя Д.Донцова на вітчизняну суспільно - гуманітарну думку.
- 4 Охарактеризувати філософські погляди Д.Чижевського.

Історично склалося так, що за межами української держави опинилися мільйони українців. Живучи в різних країнах світу, зокрема в США, Канаді, Франції, ФРН та інших країнах, вони були і залишаються частиною українського народу. Знаходячись в іншому національному середовищі, українці зуміли зберегти традиції, культуру свого народу, внести творчий доробок у розвиток його духовної культури. Звичайно, не все рівнозначне у цьому доробку українців за кордоном. Проте ігнорувати надбання української діаспори було б не виправдано. Такий підхід збіднював би українську культуру, насамперед у сфері мистецтва, літератури, філософії.

Умовно можна виділити три напрями розвитку української філософії в діаспорі:

- 1 розробка проблем політичної філософії;
- 2 аналіз філософської проблематики в дусі традиційної класичної філософії, який можна назвати академічним;
- 3 український персоналізм.

Найвизначнішим представником першого напрямку є Д. Донцов, другого – Д. Чижевський, третього – О. Кульчицький.

Особливість філософських досліджень в діаспорі полягає в тому, що майже всі представники наукового потенціалу зосереджують увагу на розгляді передусім національних особливостей розвитку філософії взагалі і української зокрема, виходячи при цьому на аналіз національного характеру, досліджуючи вплив його на формування духовної культури народу.

А) Д.Донцов

Що ж до творчості Д. Донцова (1883-1973), то в ній знайшла своє відображення політична філософія діаспори. Теоретична і практична діяльність Донцова пов'язана з розробкою і захистом ідеології українського націоналізму. Теоретичні засади так званого українського інтегрального націоналізму, а також концепцію національної еліти Донцов виклав у багатьох творах. Найбільш значущими є «Націоналізм», «Дух нашої давнини», «Хрестом і мечем», «Незримі скрижалі Кобзаря», «Клич доби» та інші.

Філософським фундаментом світогляду Д.Донцова стали волюнтаризм і ірраціоналізм.

1 він вважає, що головним мотором наших вчинків є власне бажання, афекти, пристрасті, за якими йдуть мотиви;

2 стверджує думку про неспроможність розуму взагалі, про те, що не розум, а воля є рушійною силою розвитку суспільства;

3 вважає, що у взаєминах між націями діє універсальний закон боротьби за існування;

4 доходить висновку, що в боротьбі за існування перемагають сильніші нації, які мають право панувати над слабшими;

5 в націоналізмі виділив романтизм і фанатизм;

6 формує головні принципи націоналізму: зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії; прагнути до боротьби та свідомості її кінечності.

Тому, політична філософія Донцова ґрунтується на двох основоположних принципах – принципі «інтегрального націоналізму» та принципі національної еліти.

Б) Д. Чижевський

Академічний напрям у розвитку української філософії в діаспорі представлений

Д. Чижевським (1894-1977). Він зробив значний внесок у дослідження не лише філософії, а й літератури, історії, естетики.

Чижевський зупиняється на аналізові таких понять, як нація і людство:

- він виходить з того, що в житті має сенс лише те, що можна зрозуміти та обґрунтувати за допомогою розуму;
- раціоналістичний підхід передбачає визнання національних особливостей у розвитку народів, хоча вони обмежені;
- вважає, що справжньою цінністю є не національно особливе, а загальнолюдське, наднаціональне;
- ставить питання про те, чи мало б сенс людське життя, яке проходило б серед ідеальних, але цілком схожих один на одного людей;
- має думку, що кожна конкретна філософія є усвідомленням абсолютно ціннісних елементів певної національної культури, наукового світогляду, певної релігійності, є піднесенням цих конкретних форм культури у сфері абсолютної правди;
- підкреслює, що всяка національна філософія страждає обмеженістю.

На думку Чижевського, значно більше значення має метод філософствування – емпіричний та індуктивний метод англійської філософії, раціоналістичний метод у німецькій, які накладають відбиток на саму сутність філософських систем цих націй.

На психологію народу відкладають свій відбиток зміни, які відбуваються в його житті - вплив зовнішніх факторів.

Самостійне заняття № 8

Тема: Еволюція та типи релігій .

План:

1 Нетрадиційні релігії.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К.,2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Охарактеризувати погляди сатаністів.
- 2 Розкрити основні напрямки діяльності Білого братства.
- 3 Визначити основні ідеї Товариства свідомості кришни.

Сучасне релігійне життя людства пов'язане не лише з відомими традиційними релігіями — християнством, ісламом, буддизмом, а й з новими релігійними вченнями та культурами, що стають чинником духовного життя суспільства. Нові нетрадиційні релігії — специфічна форма релігійних вірувань, своєрідний тип організації. В них, як правило, не розроблена система віровчення і культу. Побудова релігійних громад має жорстку структуру, на чолі якої знаходиться харизматичний лідер, який має необмежену владу. Вони негативно ставляться до загальнолюдських моральних і соціальних цінностей, перебувають в опозиції щодо офіційних релігій. Релігійні громади ведуть, в основному, замкнений спосіб життя, їх члени легко піддаються сугестії. Культ у релігійних громадах має колективний характер, активно використовується «техніка» психологічних маніпуляцій, психотерапія. Особлива увага приділяється новооберненим — прозелітам (особам, що прийняли нове віросповідання), яких не залишають без опіки ні вдень, ні вночі, намагаються швидко пристосувати їх до «нового» способу життя в релігійній групі. На міжнародній арені об'єднання нетрадиційних релігій діють як могутні міжнаціональні корпорації, які займаються великим бізнесом, мають свої філії в багатьох країнах світу.

Масова поява і стрімке поширення нових релігійних течій припадає на 60—70-ті роки ХХ ст. — період так званого релігійного буму. Батьківщиною більшості нетрадиційних течій вважаються США, звідки вони почали поширюватись в Європі, Азії і Латинській Америці. їх об'єднання діяли під різними назвами: «нетрадиційні релігії», «релігії Нового віку», «неканонічні вірування», «альтернативні культу», «молодіжні релігії», «східні культу» тощо. В цей період західні країни переживали кризу традиційних соціальних цінностей і панівної релігійної ідеології.

Глибокої кризи зазнала християнська релігійна свідомість, яка не змогла адекватно відповісти на зміни у суспільному житті, пояснити природних і суспільних катаклізмів. Традиційні релігії, що злились з суспільними структурами країн Заходу, несли відповідальність за соціальні катаклізми. Розчарування в офіційних цінностях споживацького технократичного суспільства, почуття самотності, втрата життєвої перспективи — все це стало соціально-психологічною причиною пошуку нової системи цінностей, нових життєво важливих суспільних ідеалів, іншого способу життя. Лідери нових релігійних рухів вчасно відчували перепади в суспільних настроях і вміло реагували на них. Вони різко викривали вади цього «гріховного» світу, вдало рекламували себе як унікальних спасителів, оповісників вищої божественної мудрості і моралі.

У науковій літературі питання про причини появи нетрадиційних релігій і культів висвітлено неоднозначно, оскільки воно виявилось досить складним. Деякі автори причину появи нових релігій пов'язують з наявністю глобальних проблем людства. До таких проблем належать економічні кризи, соціальні катаклізми, руйнування природи, загроза термоядерної війни, різні воєнні конфлікти тощо. Врешті-решт саме ці явища є причиною негативних суспільних настроїв, формують почуття песимізму, втрати перспективи у житті. Не останню роль у цьому процесі відіграє, на думку окремих вчених, криза ідей гуманізму і цінностей духовної культури, яка істотно зачепила більшість населення.

У різних країнах криза духовної культури проявляється неоднаково. Україна, наприклад, як велика держава, перебуває на перехресті доріг, де переплітаються геополітичні інтереси різних держав. Вона переходить від однієї системи суспільних відносин до іншої — ринкових. Це болючий процес, що супроводжується затяжною кризою всіх форм суспільного життя і зачіпає інтереси широких народних мас. Загалом це і створює сприятливі умови для поширення нових релігій.

Комплекс наведених причин зумовив відчуття безперспективності життя певної частини людей, неможливість встановити гармонійні відносини в суспільстві, реалізувати гуманістичні ідеали. Нові релігії обіцяли кожному спасіння, безмежні можливості морального вдосконалення, самовираження і подолання безвихідності.

Історія релігії свідчить, що виникнення альтернативних течій в ортодоксальній церкві — явище нерідкісне. Їх поява завжди була обумовлена глибинними соціальними процесами, в яких виражалися інтереси різних соціальних груп.

Офіційні церкви завжди негативно ставились до будь-яких спроб оновити традиційне віровчення або культову практику. Модернізація сучасних релігійних систем, особливо поява нових релігій, сприймається офіційними богословами як неприпустима авантюра від релігії. Нові віровчення розглядаються як єретичні, віруючих вважають схизматами, які одурманені пропагандою і психологічним впливом харизматичних лідерів.

Прихильником нових релігій в наш час стала молодь. Це вихідці в основному з середнього класу, що мають середню або вищу освіту і достатню матеріальну забезпеченість. Проте в них порушені соціальні зв'язки і втрачена перспектива реалізувати свої творчі здібності. Крім того, громади нових релігій нерідко стають притулком для людей, вибитих із звичної життєвої колії. В нових релігіях приваблює чітко організований спосіб життя, тверді моральні правила поведінки, авторитет духовного пастиря. До нових

релігій примкнули передусім бітли, панки, хіпі та ін.

Для неофітів найпривабливішими виявилися ті ідеї, що несуть у собі нові вчення.

Послідовникам нових релігій пропонується віровчення, що вбирає в себе елементи християнства, буддизму, ісламу, індуїзму, а також ідеї окультизму (містичне вчення про можливість спілкування з надприродними силами через певні магичні дії і заклинання); спиритизму (віра в посмертне існування душ померлих і можливість людей безпосереднього спілкування з ними); теософії (релігійне вчення про можливість богопізнання через інтуїцію і одкровення); антропософії (містичне вчення, яке на місце Бога ставить людину, що людина на основі пробудження прихованих у ній таємничих сил здатна панувати над природою, маніпулювати її закономірностями); астрології (вчення про вплив планет і зірок на долю народів й окремих людей) тощо.

Нові релігії і культи будуються, як правило, на принципі синкретизму і є цілком еклектичними. Віровчення і культова практика їх перебувають у процесі становлення. При цьому кожна релігійна течія претендує на універсальність і певну винятковість свого віровчення. Кожний з лідерів цих течій доводить, що його релігія найсправедливіша і найкраща, а сам він є живим земним богом або пророком Всевишнього, якого повинні шанувати віруючі. Саме культ земного бога є однією з характерних ознак нетрадиційних релігій.

Іноді прихильники нових релігій і культів намагаються довести, що принципи їх вчення нічого спільного з релігією не мають, вони виключно спрямовані на самовдосконалення особистості. Отже, для нетрадиційних релігій характерні такі основні ознаки, як віра в надприродне і система зв'язків з ним, що є необхідним атрибутом будь-якої релігії. Вправи йоги, сеанси медитації і самонавчання як форми обрядових дій сприяють виникненню релігійного екстазу і відчуття «злиття з богом».

Нетрадиційним релігіям і культам властива своєрідна організаційна структура. Їхні послідовники об'єднуються в «братства», «сім'ї», «комуни», «ашрами» (монастирі), що очолюються харизматичним лідером, якого часто називають гуру (вчитель). Члени релігійних громад безоплатно працюють, передають до фонду братства свої заощадження та цінні речі. В такий спосіб нагромаджуються великі багатства нових релігійних течій.

Неорелігії формувались як різновид харизматичних культів.

Головні ознаки нетрадиційних релігій.

1 Очолює релігійну громаду харизматичний лідер, який вважає, що він

нібито дістав від надприродної сили, Бога, нове унікальне «об'явлення» і покликаний виконувати роль нового месії. Кожний, хто не поділяє його поглядів, глибоко помиляється і є послідовником сатани.

2 Лідер створює власну релігійну громаду, яку називає «сім'єю», «комуною», «місією», «колонією» або «центром». У цій релігійній громаді лідера називають «батьком» або «вчителем». Він має необмежену владу.

3 Лідер, як головний керівник релігійної громади, встановлює обов'язкові правила та норми поведінки членів громади, що оголошуються священними. Сам лідер не обов'язково дотримується встановлених правил і живе в значно кращих умовах, ніж його послідовники.

4 Релігійна громада дотримується, як правило, апокаліптичних поглядів на світ. Її члени відмовляються від власного майна на користь релігійної групи, змінюють місця проживання, а також власні імена.

5 Члени релігійної громади в основному ізолюються від зовнішнього світу за допомогою своєрідної техніки контролю за поведінкою віруючих. Це досягається максимальною насиченістю програми різними груповими заходами, що проводяться протягом

добі. Участь в заходах такої програми розглядається віруючими та їх наставниками як зразок високої релігійної дисципліни. В науковій літературі це дістало назву «промивання мозгів».

Для «промивання мозгів» віруючих у релігійній організації існують сприятливі умови.

Кожна релігійна громада — це згуртований колектив, який має групові потреби і єдине завдання. Ставши членом такого колективу, людина відчуває себе учасником спільної справи і позбавляється почуття самотійності, прилучається до тих цінностей і взаємовідносин, які, з її точки зору, давно забуті грішним світом. Розуміючи привабливість подібних почуттів і настроїв, лідери нетрадиційних культів наполегливо рекламують свої організації як оазиси «справжньої людяності», прообрази зразкового колективізму, царства справедливості, райського блаженства і любові. Така реклама приваблює людей, передусім тих, кого спіткала байдужість і

бездуховність оточуючих. Пропагандистська реклама, на яку витрачаються величезні кошти, поєднується з чіткою системою вербовки прозелітів — на вулицях, вокзалах, в метрополітенах, стадіонах, навчальних закладах, клубах, будинках культури тощо. Все це дає позитивний ефект.

Згодом, коли людина вже попала у світ так званих «гармонійних відносин», то її ілюзії в релігійній громаді починають поступово вивітрюватись і вона відчуває на собі тиск нещадного деспотизму, останній має широкомасштабний характер, оскільки закріплюється принципами віровчення, внутрішнім розпорядком життя релігійної громади і системою репресивних заходів щодо віруючих. Ефективність впливу нетрадиційних релігій на свідомість віруючих пояснюється вдалим поєднанням вкрай примітивного, буквального пояснення релігійних принципів з агресивними методами впливу на особистість.

Віруючих переконують у тому, що коли вони впустять у своє серце Ісуса Христа, то водночас збудуться усі їхні бажання. Подібне навіювання спрямоване на придушення критичних почуттів і розумових здібностей людини. Вищим законом для члена релігійної громади є слово наставника як богообранця і неповторного спасителя.

Лідери нетрадиційних культів прагнуть домогтися повного впливу на віруючих. Вони різними способами ізолюють членів громади від впливу навколишнього світу, відвертають їх від світських моральних цінностей і звичок, паралізують волю і самосвідомість.

Поставлене завдання досягається за допомогою насиченої програми різних групових заходів, що містить спільні молитви і співбесіди, релігійні семінари, багаторазове виконання одних і тих самих пісень, вивчення текстів «священних книг», прослуховування записів уроків лідера про принципи віровчення, лекції на релігійні теми, спільні трапези. Крім того, обов'язком кожного віруючого є збирання пожертвувань і милостині на вулицях, розповсюдження релігійної літератури.

Розпорядок дня планується так, щоб кожна хвилина життя віруючого була заповнена, щоб він не залишався на самоті з власними роздумами. Виснажують нервову систему людини постійне недосипання, нічні зборища, систематичне недоїдання.

Керівники релігійних громад намагаються контролювати навіть почуття і переживання віруючих, їх думки та інтереси. Вони безапеляційно втручаються в найінтимніші стосунки віруючих, регламентують почуття їх власних симпатій, право обирати друзів і супутників життя, особливо за межами релігійної громади. Жорсткі засоби впливу вживаються до тих, хто не досить лояльний або вагається у виборі релігійної віри. їх залякують,

погрожують різними карами, чинять тиск на свідомість, нерідко вдаються до тілесних покарань, позбавляють нормального сну і харчування. Не випадково деякі дослідники нетрадиційних релігій зазначають їх антигуманний характер і називають тоталітарними культурами.

Основні напрями нетрадиційних релігій. Нетрадиційні релігії досить різноманітні, кількість їх назв перевищує тисячу. Поміж розмаїття нетрадиційних культів умовно можна виділити п'ять основних груп:

- Неорієнталістські (тобто східні) культури — модернізація різних варіантів індуїзму та буддизму. До них належать «Товариство Свідомості Кришни», «Тихоокеанський дзенбуддистський центр», «Місія Божественного світла», «Міжнародна комуна саньясинів», «Трансцендентальна медитація» тощо. Основним є містичний шлях звільнення, тобто пробудження в людині іманентного божественного начала. Для злиття з божественною природою віруючий використовує різні способи медитації.

- Неохристиянські об'єднання — синкретизм християнської ідеології з елементами східних релігій. Це «Церква Уніфікації»,

«Діти Бога», «Церква Тіла Христового» та ін. У них релігійний лідер вважається посланцем Бога, який покликаний довести до людей нову звістку про спасіння, нові моральні настанови.

- Сайєнтологічний напрям утворюють «Церква сайєнтології», «Космічні релігії», наприклад «Товариство Астаріус», які проповідують зв'язок Землі і вищих космічних сил, «космічного розуму». Для цих культів характерний містицизм, вважається, що фізичні прилади здатні реєструвати біологічну природу начебто надприродних сил, їх таємний вплив на людину.

- Нова магія, спіритизм — нові магичні вчення та інститути, що об'єднують погляди, практику східних і західних, давніх і

сучасних традицій, а також «спонтанну творчість» нових чаклунів і ворожбитів. До них належать також різні спіритичні секти — рухи, що практикують спілкування з душами померлих.

- «Сатанинські» групи — звеличують зло і насилля, проповідують спілкування з містичними джерелами зла — демонами, сатаною та ін. Серед них найвідоміша «Церква сатани», що проголосила себе антиподом християнства. Сатанізм бере свій початок з Стародавнього Ірану, його основні принципи викладені у «Синій книзі».

Класифікація нетрадиційних релігій є дещо умовною, оскільки між різними течіями відсутнє чітке розмежування. Наприклад, «Трансцендентальну

медитацію» і «Товариство Свідомості Кришни» можна віднести до сайєнтологічних культів. Водночас «Церква сайєнтології» Хаббарда запозичила деякі ідеї з буддизму, зокрема вчення про нирвану. Неохристиянські культури широко використовують медитацію і магію, запозичену із східних релігій. В той самий час неоорієнталістські релігії свій понятійний апарат запозичили у християнства і світських західних філософських шкіл. У цілому, нетрадиційні релігії — це еклектичні культури, на перший план яких висувається емоційно-психологічна сторона.

Найпоширенішими поміж них є «Міжнародне товариство Кришни», «Міжнародна комуна саньясинів», «Церква об'єднання» Муна, різні товариства чи рухи трансцендентальної медитації, місії божественного світла та ін.

Самостійне заняття № 9

Тема: Рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку.

План:

1 Поняття соціальної групи.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити поняття соціальної групи.
- 2 Охарактеризувати малі, середні та великі соціальні групи.
- 3 Розкрити суть теорії соціальної стратифікації.

Соціальна група - це загальне поняття соціології, що означає певну сукупність людей, які мають загальні природні та соціальні ознаки і об'єднані спільними інтересами, цінностями, нормами і традиціями, системою певних відносин, які регулюються формальними і неформальними

соціальними інститутами. Для виникнення групи необхідна певна внутрішня організація, мета конкретні форми соціального контролю, зразки діяльності.

У соціальні групи людей об'єднують соціальні інтереси, що є реальними причинами дій і формуються в різних індивідів у зв'язку з різним становищем і роллю у суспільстві. Соціальні групи мають місце там, де є сталі зв'язки між індивідами. Саме діями таких груп відтворюється соціальне життя. Людина може одночасно перебувати у декількох групах, чим і обмежує себе, і отримує певні переваги. Сила соціальної групи тим більша, чим більше вона здатна впливати на розвиток суспільства і відстоювати свої інтереси. Соціальні групи характеризуються: 1) стійкою взаємодією; 2) високим ступенем спільності; 3) чітко вираженою однорідністю складу; 4) входженням у більш широкі єдності як структурні угруповання. Класифікація: 1) залежно від членів (малі – від 2 до 15; великі – більше 15); 2) від форми здійснення зв'язків (первинні, вторинні). Ознаки малої групи: малий склад, просторова близькість членів, довгостроковість існування, єдність групових цінностей, добровільність вступу до групи, неформальний контроль за поведінкою групи. Мала група – об'єднання, де усі знаходяться у безпосередньому контакті. Середні – порівняно сталі спільноти людей, які працюють на одному підприємстві і є членами суспільної організації, або проживають на обмеженій території. Великі – сталі сукупні значні кількості людей, які діють разом у соціальних значущих ситуаціях і формуються у межах країни.

Розрізняють великі, середні та малі соціальні групи. Чим менша група, тим більше можливостей індивід отримує для того, щоб пізнати інших людей і встановити з ними тісні стосунки. Різниця між малими, середніми й великими групами полягає, насамперед, у характері комунікаційних процесів. Тісне міжособистісне спілкування в малих групах дозволяє їм виробляти норми й цінності, зразки поведінки, а також здійснювати соціальний контроль ефективніше, ніж у середніх, а особливо — у великих групах. Більше того, великі та середні групи тільки тоді можуть демонструвати зразки організованої поведінки, формувати стійкі внутрішньо групові норми й цінності, коли самі вони включають малі групи як елементи своєї структури.

До великих груп належать:

- суспільні класи (робітники, селяни, буржуазія, поміщики, інтелігенція);
- соціальні прошарки (підприємці, фермери, священники, службовці);
- професійні групи (машинобудівники, педагоги, будівельники і т.д.);
- етнічні спільноти (нація, народність, плем'я);

- вікові групи (молодь, середній вік, пенсіонери).

Самостійне заняття № 10

Тема: Світові релігії.

План:

- 1 Буддизм.
- 2 Християнство.
- 3 Іслам.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горlach М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити основні положення буддизму.
- 2 Охарактеризувати іслам.
- 3 Визначити основні засади християнства.

Світові релігії — **віровчення**, які мають міжетнічний і космополітичний характер, оскільки вони гарантують спасіння незалежно від того, до якого етносу належать їх послідовники. Також часто це поняття використовується в таких значеннях:

- в широкому значенні як «релігії світу», маючи на увазі не лише нині існуючі, але й мертві релігії;

- в обмеженому і оціночному значенні як «основні релігії світу»;

- в курсах і книгах ця назва означає, що мова йде не лише про християнство, біблейську або іудейську традиції.

Нині найчастіше до них відносять такі віровчення, як **буддизм, християнство, іслам**. Проте мало хто знає, що в історичній

перспективі поняття «Світова релігія» аж по ХІХ ст. використовували виключно стосовно християнства. Буддизм став другою релігією, щодо якої почали використовувати це словосполучення. А іслам тривалий час вважали виключно релігією арабів, тобто національною релігією. Такий список зустрічається без пояснень у Е. Трельча в роботі «Місце християнства серед світових релігій».

У сучасному релігієзнавстві, в англomовній традиції, під поняттям «Світові релігії» (World Religions) зазвичай розуміють «основні релігії світу» і окрім буддизму, християнства та ісламу, також включають Даосизм, індуїзм, іудаїзм, конфуціанство, синтоїзм та інші

Самостійне заняття № 11

Тема: Духовне життя суспільства.

План:

1 Форми суспільної свідомості.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити поняття суспільної свідомості.
- 2 Охарактеризувати форми суспільної свідомості.

Форми суспільної свідомості є ідеальним оформленням діяльності, в якому відображаються різні зв'язки людини зі світом. (політична свідомість, правова, моральна, релігійна, естетична, наукова свідомість) **Політична** свідомість відображає свідомо регульовані політичні процеси й тому органічно пов'язана з політикою. Політична свідомість має суперечливий характер. Це обумовлюється тим, що реалізація завдань щодо активізації діяльності учасників суспільного процесу, та вдосконалення політичних відносин постійно наштовхується на невисокий рівень політичної культури людей, їх політичної незрілості, яка обумовлена впливом різних

обставин. Розвиток **правосвідомості** теж має суперечливий характер. Перш за все, між необхідністю розвитку у кожного високої правової свідомості, культивування шанобливого ставлення до законів, посиленні їхньої ролі в суспільстві, громадянської відповідальності та низькою правовою культурою. З правовою свідомістю тісно пов'язана **моральна** свідомість, яка є відображенням моралі. На відміну від правових, моральні норми не закріплені в юридичних актах, а регулюються лише силою громадської думки. Залежно від розвитку суспільства принципи й норми моралі постійно змінюються й розвиваються. Нині особлива увага акцентується на формуванні тих моральних цінностей, які найбільше впливають на культурну й моральну регуляцію суспільних відносин, на прогрес в цілому. Особливе місце в суспільстві належить **естетичній** свідомості. На відміну від інших форм суспільної свідомості, вона відображає буття в наочно-чуттєвій формі, художніх образах, що впливають на органи чуття й викликають емоційні відчуття. Вона існує й розвивається в органічному зв'язку з суспільством, відображаючи його сторони і зміни. **Релігійна** форма суспільної свідомості включає в себе релігійну ідеологію та релігійну психологію. Перша являє собою систему релігійних ідей та понять, які розробляються й розвиваються теологами. Релігійна психологія формується в процесі життя і включає в себе несистематизовані релігійні почуття, звичаї, що пов'язані з вірою в надприродні сили. Важливе місце в цьому займає релігійне поклоніння (культ), в процесі якого людина піддається духовно-емоційному та психологічному впливам.

Самостійне заняття № 12

Тема: Роль географічного середовища в житті суспільства.

План:

1 Теорія географічного детермінізму..

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

1 Розкрити поняття географічного середовища.

2 Пояснити вплив географічного середовища на життя суспільства та людини.

Теорія географічного детермінізму. Географічним детермінізмом прийнято називати теорію, що перебільшує роль географічного середовища у розвитку суспільства, а іноді і більш того, абсолютизує його. В останньому випадку мова йде про те, що побут і звичаї людей, суспільний лад з його законами, розподіл багатства – все це наче би визначається тією географічною обстановкою, у якій існують люди.

У найбільш чистому вигляді географічний детермінізм проявився в XVIII-XIX ст., але і у першій частині XX ст. його вплив був достатньо великим. Численні підтвердження цьому дають географічні школи Франції, Німеччини, Росії, США.

Відомий французький просвітитель та філософ Шарль Луї Монтеск'є (1689-1755) вважав, що виникнення великих імперій Азії обумовлено наявністю там великих рівнин. Особливо велике значення він надавав клімату, вважав, що “влада клімату сильніша всіх влад”. Так, розповсюдження рабства переважно у південних країнах він пояснював розслабленістю людей від жару. Він вважав, що форма державного устрою будь-якої країни також залежить від клімату і її розмірів. Інший відомий французький географ та соціолог Жан-Жак Елізе Реклю (1830–1905) говорив про залежність суспільства (аж до форм державної влади) від визначального впливу природи, для пояснення важливих розбіжностей між народами він залучив такі фактори, як форма височин, висота гір, температура повітря, стача або нестача опадів тощо.

У Німеччині географічний детермінізм знайшов утілення у творах таких видатних вчених-географів, як Карл Ріттер (1779-1859), Фрідріх Ратцель (1844-1904), Альфред Гетнер (1859-1941) та ін. За думкою К. Ріттера, розвиток природи визначає життя народів. Ф. Ратцель бачив завдання географії у тому, щоб “вичленувати вплив природи на дух і тіло індивідуумів і народів”.

Географічний детермінізм отримав розвиток і в Росії. Його виразні прояви характерні для праць таких відомих істориків, як С.М.Соловйов (1820-1879), В.О. Ключевський (1841-1911), Л.І. Мечніков (1838-1888) та ін.

У наші дні географічний детермінізм звичайно зустрічається в більш завуальованій, не стільки прямолінійній формі. На Заході ці нові течії отримали назву енвіронменталізм (англ. environment – середовище) та посібілізм (англ. possibility – можливість), які виходять з того, що природне середовище утворює можливості, передумови для розвитку людського суспільства, однак її вплив на це суспільство все ж таки розглядається як пряме, а не опосередковане.

При оцінці ролі навколишнього середовища у житті людського суспільства допускається й інша крайність, яку М.М. Баранський назвав географічним нігілізмом. Вона проявляється у недооцінці цієї ролі і виражається у більшому або меншому відмовленні від дослідження взаємодій між природними і суспільними явищами. Географічний нігілізм мав певний вплив на західну географію, але найбільш особливо він проявився у радянській географії, яка виходила із широко відомого постулату “ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї – наше завдання”. У цьому аспекті слід згадати відому утопію 70-80- рр. ХХ ст. – проект зміни гирла сибірських рік і “перекидання” їх вод у вододефіцитні райони Середньої Азії. З особливою критикою цього вчення виступали Д.М. Анучин (1843-1923), М.М. Баранський, Ю.Г. Саушкін та ін.

Самостійне заняття № 13

Тема: Філософська концепція людини.

План:

1 Теорії походження людини.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

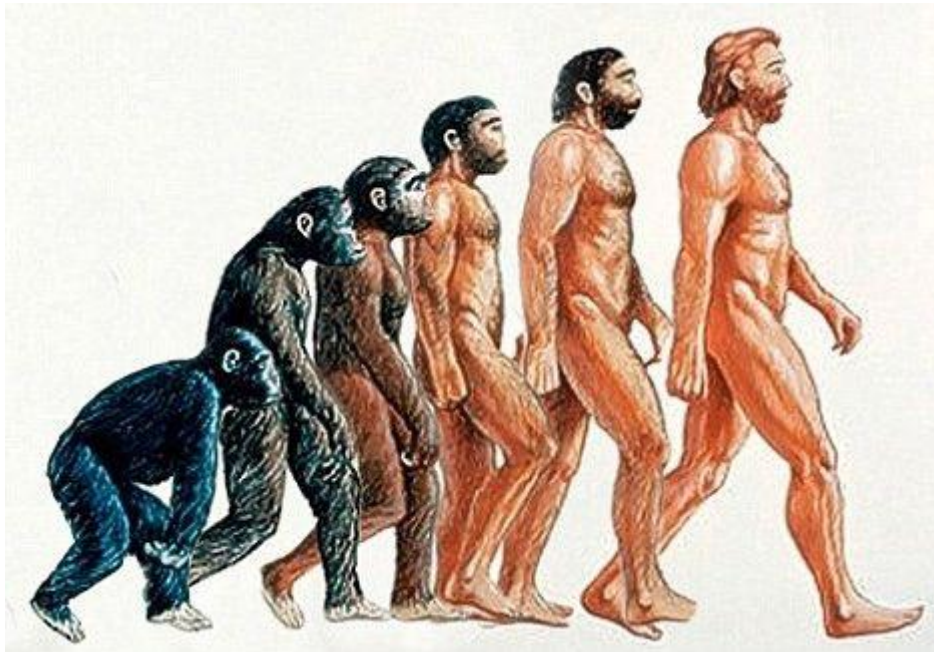
Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити зміст сучасних теорій походження людини.
- 2 Показати, як проблема людини розглядалась протягом історії розвитку філософської думки.

Теорія Дарвіна

В даний час побутують різні версії походження людини. Однак найімовірнішою і близькою до правди вважається теорія британського

вченого по імені Чарльз Дарвін. Саме він вніс неоціненну лепту в [біологічну науку](#). Його теорія заснована на визначенні природного відбору, який грає роль рушійної сили еволюції. Це природно-наукова версія походження людини і всього живого на

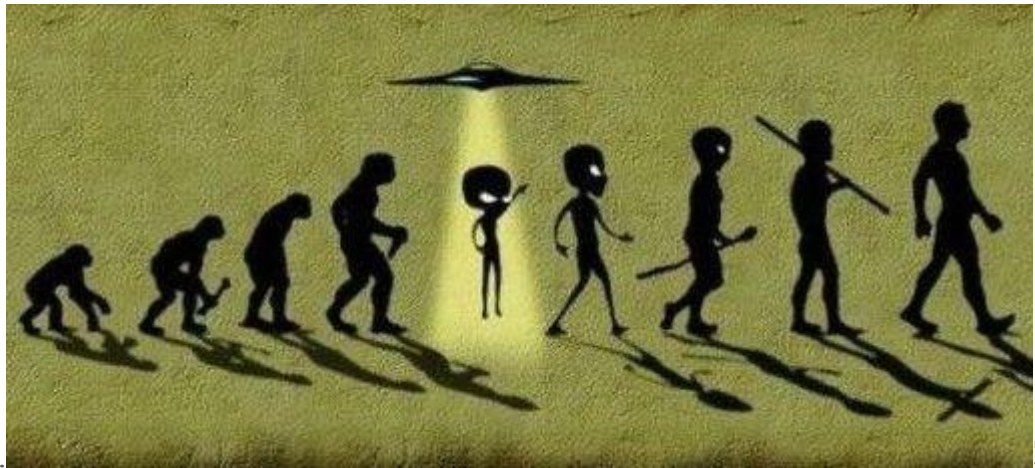
планеті. Фундамент теорії Дарвіна сформували його спостереження за природою під час подорожі навколо світу. Розробка проекту було розпочато в 1837 році, а тривала понад 20 років. В кінці 19 століття англійця підтримав інший вчений-природознавець - А. Уоллес. Незабаром після своєї доповіді в Лондоні він зізнався, що саме Чарльз був його натхненником. Так з'явився цілий напрям - дарвінізм.

Послідовники цього руху сходяться на думці, що всі типи представників фауни і флори на Землі мінливі і походять з інших, раніше існуючих, видів. Таким чином, теорія ґрунтується на непостійності всього живого в природі. Причиною цього є природний відбір. На планеті виживають тільки найсильніші форми, які здатні пристосовуватися до поточних умов середовища. Людина як раз і є таким істотою. Завдяки еволюції і прагненню виживати люди стали розвивати свої вміння і пізнання.

Теорія втручання

В основі цієї версії походження людини коштує діяльність сторонніх цивілізацій. Вважається, що люди є нащадками інопланетних створінь, які висадилися на Землю мільйони років тому. Така історія походження людини має відразу кілька розв'язок.

На думку одних, люди з'явилися в результаті схрещування інопланетян з прабатьками. Інші вважають, що всьому виною гена інженерія вищих форм розуму, які вивели гомо сапієнс з колби і власних ДНК. Хтось впевнений, що люди сталися в результаті помилки дослідів над

тваринами.

З іншого боку, вельми цікавою і вірогідною є версія про інопланетне втручання в еволюційний розвиток гомо сапієнса. Не секрет, що археологи досі знаходять у різних куточках планети численні малюнки, записи та інші свідчення про те, що античним людям допомагали якісь надприродні сили. Це стосується і [індіанців Майя](#), яких нібито просвіщали позаземні створення з крилами на дивних небесних колісницях.

Також існує теорія про те, що все життя людства від походження до піку еволюції протікає по давно прописаній програмі, закладеною інопланетним розумом. Є й альтернативні версії про переселення землян з планет таких систем і сузір'їв, як Сіріус, Скорпіон, Терези і т. Д.

Еволюційна теорія

Послідовники цієї версії вважають, що поява людини на Землі пов'язане з видозміною приматів. Ця теорія на сьогоднішній день є найпоширенішою і обговорюваною. Виходячи з неї, люди походять від деяких видів мавп. Еволюція почалася в незапам'ятні часи під впливом природного відбору та інших зовнішніх факторів.

Теорія еволюції дійсно має ряд цікавих доказів і свідчень, як археологічних, палеонтологічних, генетичних, так і психологічних. З іншого боку, кожне з цих тверджень може трактуватися по-різному. Неоднозначність фактів - ось що робить цю версію на 100% вірною.

Теорія творіння

Дане відгалуження отримало назвою креаціонізм. Його послідовники заперечують всі основні теорії походження людини. Вважається, що людей створив Бог, який є вищою ланкою в світі. Людина була створена за його

подобою з небіологічного матеріалу.

Біблійна версія теорії свідчить, що першими людьми були Адам і Єва. Їх Бог створив їх глини. У Єгипті і багатьох інших країнах релігія йде далеко в античні міфи. Переважна більшість скептиків вважають цю теорію неможливою, оцінюючи її ймовірність в мільярдні частки відсотка.

Версія створення всього живого Богом не вимагає доказу, вона просто існує і має на це право. На її підтримку можна навести схожі приклади з легенд і міфів народів різних куточків Землі. Ці паралелі не можна залишити без уваги.

Теорія аномалій простору

Це одна з найбільш суперечливих і фантастичних версій антропогенезу. Послідовники теорії вважають появу людини на Землі випадковістю. На їхню думку, люди стали плодом аномалії паралельних просторів. Праотцями землян були представники цивілізації гуманоїдів, які являють собою суміш Матерії, аури і Енергії.

Теорія аномалій припускає, що у Всесвіті мільйони планет з аналогічними біосферами, які створювалися єдиної інформаційної субстанцією. При сприятливих умовах це веде до виникнення життя, тобто гуманоїдного розуму.

У іншому ця теорія багато в чому схожа з еволюційною, за винятком твердження про певну програму розвитку людства.

Акватична теорія

Цієї версії походження людини на Землі практично 100 років. У 1920-і роки Акватична теорія вперше запропонував відомий морський біолог на ім'я Алістер Харді, якого згодом підтримав інший авторитетний вчений, німець Макс Вестенхоффер.

Самостійне заняття № 14

Тема: Цінності в житті людини.

План:

1 Духовні цінності.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити поняття цінностей у житті людини і суспільства.
- 2 Охарактеризувати духовні цінності.
- 3 Визначити загальнолюдські цінності.

В сучасних умовах українського державотворення провідними духовними цінностями є - патріотизм, гуманізм, толерантність, совість, честь, любов, дружба, працелюбність, а також цінності, які пов'язані з належністю до народу (спільність мови, способу мислення, географічних умов, релігійних вірувань, традицій, звичаїв, освіти, мистецтва, літератури тощо). Рівноправність кожного людського життя; повага до себе та інших; свобода; солідарність; етнічна, расова, політична, культурна та релігійна толерантність; взаєморозуміння; громадянська мужність. Духовні цінності глобального, планетарного рівня окреслила Паризька конференція 1974 року, яка прийняла "Рекомендації виховання у дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і поваги до прав людини і основних свобод", що стали нормативною, методологічною та практичною базою для всіх подальших програм і проектів ЮНЕСКО у цьому напрямі: — розуміння та повага до всіх народів, їх культур, цивілізацій, цінностей та способу життя; повага до місцевих етнічних культур і культур інших народів; — усвідомлення зростаючої глобальної (політичної, економічної, культурної, екологічної) взаємозалежності між народами і націями; — здатність до спілкування з іншими; — усвідомлення не тільки прав, а й обов'язків, покладених на окремих осіб, соціальні групи і народи стосовно один одного; — розуміння

необхідності міжнародної солідарності та співробітництва; — готовність окремої особи брати участь у вирішенні проблем своєї громади, своєї країни та світу в цілому; — неперервна освіта на всіх рівнях і у всіх формах; — визнання цінності всього живого, людини і її життя; — заперечення примусу як способу вирішення політичних, економічних і міжособистісних проблем і конфліктів; — повага до гідності і прав інших людей, — бережливе ставлення до природи, всього живого; — безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики і програм, які стосуються суспільства.

Самостійне заняття № 15

Тема: Діалектика та її альтернативи.

План:

- 1 Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні.
- 2 Закон єдності і боротьби протилежностей.
- 3 Закон заперечення заперечення.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К., 2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити поняття діалектики.
- 2 Навести приклади дії закону переходу кількісних змін у якісні.
- 3 Розкрити суть закону єдності і боротьби протилежностей.
- 4 Розкрити суть закону заперечення заперечення.

Для кращого розуміння діалектики важливим є й питання про порядок викладу законів. Найчастіше розпочинають його законом взаємного переходу кількісних і якісних змін. Інколи починають виклад законом єдності і боротьби протилежностей, мотивуючи це тим, що він є першим по значущості. В свій час Ф.Енгельс починав перелік законів діалектики із закону переходу кількісних змін в якісні, спираючись на те, що цей закон

сформульований і викладений Гегелем у "... першій частині "Логіки" - у вченні про буття; другий займає всю другу і найбільш значну частину його "Логіки" — вчення про сутність; нарешті, третій фігурує як основний закон при побудові всієї системи"

Категорії діалектики виводяться Гегелем з найпростіших основ (буття, ніщо). Починається з того, що категорії "буття" і "ніщо" знімаються в категорії "становлення". В найзагальніших рисах вони описують той момент розвитку, який називається виникненням або зникненням об'єкта. Результатом процесу становлення є наявне буття, тобто щось визначене. Для фіксації цього моменту розвитку предмета вводиться категорія якості. Якість — це така категорія, яка описує визначеність предмета, і яку не можна відділити від існування самої речі. Ця визначеність (цілісність) проявляється через діалектичну єдність суттєвих властивостей, їх граней, які відрізняють дану річ від інших. Наприклад, властивості води (відсутність смаку, запаху, кольору та ін.) відрізняють її від будь-яких інших рідин. Пізнання, яке фіксується категорією якості, може характеризуватися іноді навіть безпосередньою достовірністю. Якість може бути відображена вже у відчуттях до і незалежно від дослідження кількості.

Якість виступає вже у спогляданні як діалектична єдність, різноманітність властивостей речі. Як категорія вона фіксує не лише щось окреме, що існує самостійно, а й будь-який момент у розвитку речі. Разом з тим категорія якості фіксує одну з перших і найпростіших сходинок пізнання. Тому система цих сходинок, що моделюються матеріалістичною діалектикою, виконує важливу методологічну роль.

Як видно, категорія якості відображає один з найважливіших моментів будь-якого предмета, процесу чи явища. Проте абсолютизувати його не можна, бо це призведе до неправильного погляду на розвиток. Фіксуючи визначеність речі (невіддільну від неї самої), якість проявляється в обмеженості її певними границями. Фіксуючи визначеність речі, тотожну з її буттям, ми з допомогою категорії "якість" переносимо центр пізнання на співвідношення даної речі з її "іншим". Після цього переносимо дослідження "в саму річ". "Рухаючись" у ній, думка натрапляє назміни, які є змінами одного й того ж. Щоб зафіксувати виявлений у ході аналізу зміст, Гегель вводить категорію кількості, яка теж фіксує безпосередню визначеність речей. Це визначеність якісно однорідних явищ, яка характеризує їх величину, тривалість існування та інтенсивність розвитку в цілому чи їх окремих сторін. Проте ця визначеність є байдужою до буття речей, оскільки кількість їх змінюється, а вони залишаються самими собою.

Щодо чуттів кількість виступає дійсно різноманітною характеристикою речі. Що ж до розуму (філософського пізнання), то вона мислиться лише як один із моментів розвитку об'єкта (і пізнання). Спеціальні науки, беручи на

озброєння положення про кількість як таку, описують специфічні прояви кількості, використовуючи для цього методи й мову математики.

У своїй ізольованості якість і кількість є лише ідеалізованим моментом предмета, процесу чи явища, які знаходяться в постійному розвитку. Щоб перебороти цю обмеженість досягнутого знання, Гегель вводить нову категорію, в якій, виявлені в ході аналізу, моменти розвитку синтезуються. Цю роль виконує категорія міри, оскільки вона виражає таку єдність кількості й якості, при якій предмет дорівнює сам собі. Будучи суверенними характеристиками речі, кількість і якість в мірі втрачають її, завдяки чому досягається істинне знання про річ. Кількість і якість виступають лише як сторони, протилежності речі, що завжди перебувають у діалектичній єдності. Певній якісній визначеності предмета завжди відповідає не абияка кількісна визначеність, а лише необхідна. Тобто, якість і кількість перебувають завжди у єдності і взаємодії. В межах певної якісної визначеності кількість може коливатися в рамках міри, не змінюючи якості речі. Міра — це не що інше, як конкретна межа існування речі в певній якості. Вихід за її межі призводить до якісної зміни речі, тобто перетворення її в щось інше (до нового співвідношення якості й кількості, нової міри).

Дані категорії у своєму взаємозв'язку описують один з основних законів діалектики — закон взаємного переходу кількісних і якісних змін. Він полягає в тому, що нагромадження дрібних, спочатку непомітних кількісних змін на певному етапі неминуче призводить до корінних, якісних змін, в результаті яких одна якість поступається місцем іншій. Та, в свою чергу, набуває своєї кількісної характеристики.

Перехід від однієї якості до іншої відбувається у формі "стрибка". За способом здійснення вони поділяються на швидкі (часто — вибухові) й поступові. До останніх слід віднести формування нових суспільно-економічних відносин, виникнення нових видів тварин, утворення галактик тощо. До перших — якісні зміни, що відбуваються протягом мільйонних часток секунди, місяців, років (швидкий поділ урану при атомному вибуху, при політичних революціях швидка зміна одного ладу іншим і т.д.).

За формою стрибки поділяють на одноактні й багатоактні (прості, складні), за глибиною — на поверхневі й глибинні, часткові й повні; за спрямованістю — на прогресивні й регресивні.

Закон розкриває найзагальніший механізм розвитку. Показує, як відбувається розвиток. Якщо еволюціоністська концепція розвитку абсолютизує кількісні зміни, ігноруючи якісні, а інша (теж метафізична) концепція зводить розвиток лише до якісних змін (вибухів, катастроф, стрибків), то діалектико-матеріалістична концепція розвитку, науково описуючи зв'язок між названими моментами, враховує як еволюційний (кількісний), так і

революційний (якісний) момент розвитку.

Знання закону переходу кількісних змін у якісні служить за-собом осмислення й перетворення дійсності лише за тих умов, якщо воно є органічною ланкою засвоєного діалектико-матеріалістичного вчення. Із закону витікає ряд важливих методологічних висновків для теоретичної і практичної діяльності людей.

По-перше, цей закон вимагає можливості найбільш повного пізнання тих суттєвих властивостей і ознак, які в діалектичній сукупності утворюють якісну визначеність предметів чи явищ, оскільки пізнання якості є кроком до пізнання сутності.

По-друге, цей закон вимагає, щоб у кожному конкретному випадку була визначена міра, в межах якої ті чи інші кількісні зміни не привели б до змін якісних. Це дозволить передбачити якісні стрибки, прогнозувати можливі ситуації і планувати свої дії у певних умовах.

По-третє, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін орієнтує людину на необхідність оцінки явищ і процесів дійсності не тільки з боку якісної, але й кількісної сторін, використовуючи для цього кількісні і якісні методи.

б) Закон єдності і боротьби протилежностей

На відміну від уже з'ясованого даний закон вказує на джерело руху, джерело розвитку предметів, процесів і явищ. Згідно з ним найважливішою умовою, що породжує розвиток, є діалектична суперечність. Виходячи з її всезагального характеру, всі предмети, процеси, явища суперечливі (тотожні і нетотожні собі). Це означає, що вони складаються з однієї чи більше пар протилежностей, полярних начал (плюс і мінус, притягування і відштовхування, асиміляція і дисиміляція, ворогуючі сторони у війні, гуманне і антигуманне, прекрасне і потворне, істина й омана та ін.). Вони не лише взаємовиключають, але й передбачають, взаємообумовлюють одна одну. Гегель у свій час підкреслював, що будь-що в світі життєве лише тоді, коли спроможне вмещувати в собі суперечності й витримувати їх.

Суперечності охоплюють всі сфери буття (природу, суспільство, духовну сферу), хоч специфічно проявляються в кожній з них. Ми постійно стикаємось з ними, проте їх фіксування на рівні буденної свідомості не дає можливості зрозуміти сутності діалектичної суперечності. Навіть досліджені вже нами "якість" і "кількість" вказують на роздвоєність предметів, яка може фіксуватися навіть нашими органами чуття. Проте діалектика прагне дослідити суперечності лише на рівні сутності речей, оскільки суперечності і є носіями розвитку. Щоб це дослідити, слід проаналізувати логічну структуру

цього закону, тобто з'ясувати зміст категорій, які його описують: "протилежність", "тотожність", "єдність протилежностей", "суперечність", "конфлікт", "соціальна революція".

Якуже підкреслювалося, протилежності — це основні тенденції, сторони, властивості предметів, процесів, явищ (систем), їх співвідношення можуть бути різними (залежно від міри їх гостроти тощо). Це залежить від сили взаємодії протилежностей, яка обумовлюється додаванням чи відніманням до (від) однієї з них певної кількості матерії чи енергії. Залежно від цього й визначаються форми відношень між протилежностями (тотожність, відмінність чи ін.).

Це говорить про те, що причиною розвитку будь-якої системи (предмета, явища і т.д.) є взаємодія між протилежностями. Вона й визначає співвідношення між протилежностями: починаючи від їх тотожності (діалектичної рівності) і завершуючи їх сильною протидією, яка може проявитися у формі антагонізму чи соціальної революції.

Для зручності розпочнемо з аналізу тотожності між протилежностями, хоч у реальному житті вона проявляється найрі-дше. Категорія "тотожність", яка є її відображенням, означає три характеристики: вживається у значенні як єдність протилежностей; відображає момент переходу однієї протилежності в іншу (ставати тотожними); визначає самототожність, рівність, однаковість об'єкта з самим собою. Таке співвідношення протилежностей (взаємодоповнення, взаємозміцнення), яке сприяє розвитку даної системи, називається гармонійним.

Аналізуючи тотожність предмета на певному етапі розвитку, ми бачимо в ньому як тотожність (не формально-логічну чи математичну), такі відмінність. З цього приводу Ф.Енгельс підкреслював, що "тотожність з собою вже з самого початку має своїм необхідним доповненням відмінність від усього іншого"¹. Він підкреслював, що при додаванні чи відніманні до однієї з протилежностей певної кількості матерії чи енергії відношення між протилежностями змінюється. Наступає їх нерівність, неоднаковість. Ця початкова нерівність називається в діалектиці відмінністю. Відмінність з собою (єдність стабільності й змінності) згодом стає помітною (суттєвою), виступає початковою стадією роздвоєння об'єкта на протилежності. Наприклад, у первісно-суспільному ладі після великих розподілів праці з'явилися відмінності в матеріальному становищі тогочасних людей. Пізніше ці відмінності переросли у свою протилежність (класову).

Протилежні сторони ми завжди знаходимо не лише в предметах, а й в думках (духовній діяльності), які їх відображають.

Взаємовідношення протилежностей одночасно передбачає і їх єдність.

Мається на увазі не подібність у різному, а взаємозв'язок і взаємодію різних явищ у межах певної системи. Ця єдність здійснюється через відмінність і протилежність моментів у цілому. Наприклад, у рості дерева брунька змінюється квіткою. Тому вони є моментами одного й того ж процесу і це означає, що вони єдині, становлять ціле в цьому процесі.

Проте ці моменти, сторони, тенденції не тільки утворюють єдність, але й взаємовиключають одне одного. Роздвоєність предметів, процесів, явищ на протилежності становить не мертву, а внутрішньо неспокійну єдність, яка передбачає одночасно і боротьбу протилежностей. Останні не просто співіснують, а знаходяться в особливій взаємодії (взаємоперетворенні, взаємопроникненні). Визначальним моментом цього взаємозв'язку є така взаємодія протилежностей, яка виступає джерелом розвитку речі. Для відображення цього моменту використовується категорія "боротьба протилежностей". Під терміном "боротьба" мислиться така взаємодія протилежностей, результатом якої є виникнення іманентного джерела її розвитку. Як видно, діалектичне протиріччя відображає подвійне відношення в середині цілого (єдність протилежностей і їх суперечливість). І відділити їх одне від одного неможливо. Суперечності наростають по мірі посилення взаємодії протилежностей, по мірі того, як вони стають несумісними в межах об'єкта як цілого (виключають, заперечують одне одне). Тоді вони розв'язуються. Розв'язання суперечностей призводить до руйнації старого об'єкта і виникнення нового.

Вивчення процесу виникнення, наростання (боротьба протилежностей) і розв'язання суперечностей підводить нас до розуміння джерела розвитку. Категорія "боротьба протилежностей" (дисгармонійний їх стан), яка відображає джерело розвитку, може бути застосована до всіх форм руху матерії. В ній відображається й виділяється взаємодія (зіткнення), переборення, взаємні переходи явищ, які обумовлені внутрішніми закономірними зв'язками. Міжтакими протилежностями виникають гострі суперечності.

Діалектична суперечність — це таке суттєве відношення протилежних моментів всередині предмета як системи, що розвивається, в якому здійснюється конкретна єдність цих моментів і яка робить систему саморухомим цілим; взаємо-визначеність цих моментів один через одного і одночасно через суворе їх взаємозаперечення. Суперечність постільки здійснюється, оскільки таким же чином змістовно розв'язується. Саме безперервне відтворення суперечності робить рух саморухом. Кульмінаційним моментом у розвитку суперечностей виступає конфлікт.

В.І.Ленін вказував, що єдність (збіг, рівнодіяння, тотожність) протилежностей умовна, тимчасова, релятивна. Боротьба ж взаємовиключаючих протилежностей абсолютна, як абсолютний розвиток,

рух'. Ця боротьба завжди передбачає різноякісність елементів у складі певного цілого, оскільки од-ноякісні елементи в предметі не взаємодіють. Сутність діалектичної суперечності полягає в тому, що у взаємовідношенні, взаємозв'язках між протилежностями, коли вони взаємостверджують чи заперечують одне одного, боротьба між ними служить рушійною силою, джерелом розвитку. Це пояснює рух, розвиток як саморух, саморозвиток, що здійснюється в силу власних законів. Тому джерело руху, розвитку слід шукати не в першооснові, чи в якійсь надприродній силі, а в розв'язанні цих протиріч. Самі ж суперечності теж постійно змінюються, розвиваються. Сила їх наростає, створюються передумови для здійснення стрибка. Як уже говорилося, це викликається тим, і тоді, коли до однієї з протилежностей певною мірою прибавляється чи віднімається якась кількість матерії чи енергії. В ідеальних (духовних) утвореннях до протилежностей додається теж певна кількість духовних компонентів. Тоді сила взаємодії змінюється. А всяка зміна, як відомо, є не що інше як рух (у відомих випадках — розвиток).

Таким чином, розвиток є роздвоєнням предметів, явищ на протилежності і боротьба між ними. Єдність протилежностей виражає тут стабільність об'єкта, є відносним, тимчасовим. Боротьба ж протилежностей є абсолютною, оскільки виникнення протилежностей, відмінностей, протиріч, їх розв'язання є одночасно і виникненням протилежностей і нових суперечностей. У цій діалектичній формі здійснюється нескінченний процес розвитку об'єктивного світу й пізнання.

Ленін підкреслював, що суперечність є суттю, ядром діалектики. У власному розумінні діалектика є вивчення протиріччя в самій сутності предметів. Характеризуючи метафізичну і діалектичну концепції розвитку, він писав: "Розвиток є "боротьба" протилежностей. Дві основні... концепції розвитку (еволюції) є: розвиток як єдність протилежностей (роздвоєння єдиного на взаємовиключаючі протилежності і взаємовідношення між ними).

При першій концепції руху залишається в тіні саморух, його рухома сила, його джерело, його мотив (або це джерело відноситься назовні — бог, суб'єкти). При другій концепції головна увага спрямовується саме на пізнання джерела "саморуху" ... Тільки друга дає ключ до "саморуху" всього суцього; тільки вона дає ключ до "стрибків", до "перерви поступовості", "до перетворення в протилежність", до знищення старого і виникнення нового"¹. "Боротьбу" слід розуміти в широкому плані як протиборство протилежних сторін, тенденцій; особливо, коли мова йде про природу.

Визначення того, що основною причиною, джерелом розвитку є боротьба протилежностей, має вирішальне значення у виборі правильної концепції розвитку.

Залежно від функціонування різних форм матерії прояв протиріч буває

обумовлювалася тим, що різні зміни в природі часто мають циклічний характер (зміна пір року, дня і ночі тощо). Один із її авторів Д. Віко вважав, що й суспільство проходить три стадії розвитку: дитинство, юність та зрілість (після третьої стадії суспільство старіє, деградує). Ця концепція ігнорувала головну тенденцію розвитку (рух уперед) і абсолютизувала повторюваність.

Згідно з другою концепцією, існує лише поступальний розвиток (по висхідній лінії). Цієї концепції дотримувалися Д.Дідро, К.Гельвецій, Ж.Кондорсе та ін.

Як видно, жодна з них не була науковою. Перша не враховувала прогресивного розвитку, друга — багатопланового процесу розвитку, його повторюваності, не розуміла ролі стрибків, зигзагів, зворотних рухів та катастроф.

Завдяки правильному розумінню співвідношення поступальності (подолання початкового рівня буття) й циклічності Гегелю вдалося вирішити питання напряму й форм розвитку. Він розумів розвиток як висхідний, поступальний рух уперед з повторенням деяких пройдених ступенів на новій, вищій основі.

Для глибокого розуміння цієї проблеми Гегель вводить категорію "діалектичне заперечення", яка відображає момент зв'язку, момент розвитку (замін и старої я кості новою). Як уже говорилося, він виходив з того, що річ є суперечністю, оскільки містить у собі свою протилежність, а тому й має у собі своє заперечення. Воно проявляється в "протистоянні" підлеглої сторони визначальній, у формі якої існує сама річ. Заперечення є моментом (результатом) "боротьби" між протилежностями. Ф.Енгельс у свій час називав заперечення рушійним началом розвитку. "Істинне, природне, історичне і діалектичне заперечення ... і є саме рушійне начало всякого розвитку — поділ на протилежності, їх боротьба і розв'язання"¹.

Кожна з протилежностей предметає носієм заперечення. Оскільки кожна річ, крім основних (ведучих), має ще й неосновні протилежності, а значить і суперечності, є їх сукупністю, то це

значить, що і заперечень всередині предметів, процесів, явищ теж багато. Проте при дослідженні напряму розвитку важливо дослідити відношення тієї сторони речі до своєї протилежності, яка є носієм майбутнього.

Як уже підкреслювалося, матеріалістична діалектика вважає розвиток саморозвитком, а заперечення — самозапереченням. Ф.Енгельс у свій час вказував, що не основні сили призводять до заперечення, а процеси, які відбуваються в сутності речей, їх іманентні закони розвитку. Кожна річ містить у собі своє заперечення, яке є зародком нового. Останнє зумовлює

перетворення даної речі в щось інше.

Як говориться в підручнику "Вступ до філософії", заперечення включає в себе триєдиний процес: деструкції (руйнування, подолання тощо) попереднього, кумуляції (часткове збереження, спадкоємність, наступність) і конструкції (формування, творення нового)¹.

Перший момент забезпечує створення необхідних основ для майбутньої фази даного процесу. І хоч цей момент є ведучим, проте не суцільним, не єдиним, і тому не може відкинути цей процес, зруйнувати передумови розвитку до наступних фаз. Продовження цього процесу (його зв'язок, єдність, цілісність) забезпечується другим моментом (спадкоємністю, наступністю). Без нього не було б руху вперед. Та наростання процесу, його рух до нових форм вимагає й третього моменту (формування нових зв'язків, функцій тощо). Так, у кожному суспільстві на певному етапі можна спостерігати переборення всього того, що заважає його нормальному функціонуванню. Проте цей процес був би недостатнім без виявлення й підтримки всього здорового, цінного, що є в суспільстві. Цей процес включає принципово якісне оновлення в усіх галузях суспільного життя.

В кожній сфері заперечення проявляються по-різному. Ф.Енгельс з цього приводу писав: "Для кожного виду предметів, як і для кожного виду уявлень і понять, - існує свій особливий вид заперечення, такого саме заперечення, що при цьому виходить розвиток". Розуміння того чи іншого типу заперечення передбачає як знання заперечення загалом, так і знання конкретної сфери реальності.

Заперечення проявляється всередині речі. Воно існує до того часу, доки існує сама річ. У кінцевому підсумку це заперечення призводить до перетворення речі в свою протилежність, до появи нової речі. На основі цієї речі теж може виникнути й виникає наступне (друге) заперечення. І так далі. Наприклад, коли зернина попадає в сприятливі умови (в фунт), відбувається процес додавання певної кількості матерії й енергії, "активнішою" стає протилежність під назвою "асиміляція". Вона й сприяє заміні зернини стеблом (перше діалектичне заперечення). Але ж це продовжується й далі, тобто в результаті другого заперечення стебло перетворюється в колос з зерном. Відбувається синтез, з'являється зерно, але не попереднє, а нове і в більшій кількості. Якщо в ролі першого заперечення виступає одна з протилежностей самої речі, що постійно змінюється, розвивається, то в ролі другого — одна з протилежностей речі, яка щойно утворилася. Напряму розвитку яскравіше проявляється в другому запереченні, хоча це помітно й раніше.

Кожна протилежність, що знаходиться в речі, виконує роль не тільки заперечення, але й містить у собі утвердження. Після загибелі старого вона

виступає тим стрижнем, на основі якого здійснюється синтез життєздатних елементів віджилої речі. Щодо другого заперечення, то воно служить і формою утвердження наслідків розвитку відповідного об'єкта.

Заперечення, що відбувається в об'єктивній реальності, фіксується за допомогою категорій заперечення, наступності й конструкції, що знаходяться в діалектичному взаємозв'язку. Категорія утвердження вводиться для позначення внутрішньо необхідного зв'язку між речами (старого і нового, які є взаємозв'язаними стадіями розвитку одного й того ж). Цим "одним і тим же" є об'єктивна реальність.

Старе, як правило, зникає не безслідно, а концентрується в новому, зазнає в ньому переробки, тобто "зняття" (переборюється і разом з тим зберігається). Життєздатні елементи старого утримуються, синтезуються в новому.

У процесі розвитку категорія "заперечення" фіксує момент перервності, а категорії наступності й утвердження — моменти неперервності. Тому загалом розвиток становить діалектичну єдність перервності й неперервності. Утвердження (конструкція) має внутрішній характер, є наслідком постійної боротьби протилежностей у самій речі.

Проте заміна одного явища іншим не завжди є розвитком. "Інше" може виявитися не новим, а навіть менш розвиненим від попереднього. І все ж в кінцевому підсумку нове прокладає собі дорогу через безліч випадковостей і тому є нездоланим.

Визнаючи основною тенденцією розвитку прогрес, матеріалістична діалектика разом з тим не заперечує й наявності таких змін, які не ведуть до виникнення нового - регресу. Це протилежні категорії, які відображають істотні сторони розвитку. Якщо прогрес можна зобразити висхідною лінією, а регрес — низхідною, то їх єдність у найабстрактнішому вигляді можна зобразити однією висхідною лінією. При конкретнішому схематичному його зображенні, коли регрес виступає підпорядкованим моментом, розвиток нагадує собою спіраль.

Названі категорії в їх діалектичному взаємозв'язку описують закон заперечення заперечення. Подвійне заперечення в назві закону пояснюється тріадним характером заперечення (хоч і не завжди), а також означає безконечність заперечення.

Таким чином структура цього закону розкриває, по-перше, безперервність процесу розвитку; по-друге, заперечення першого заперечення вказує на те, що другим запереченням якість, яка була піддана запереченню у вихідному пункті, ніби поновлюється на новому, вищому ступені. Безперервність процесу розвитку визначається тим, що будь-яка якість "застаріває" і входить

у суперечність з новим. Заперечення заперечення в ході розвитку є виразом нездоланності нового і поступового характеру руху. Заперечення заперечення полягає в тому, що заперечення першого вказує на те, що другим запереченням ніби поновлюється на новому, вищому ступені якість, яка була піддана запереченню у вихідному пункті.

Даний закон відображає розвиток у його формі та результаті. Повністю він проявляється лише у відносно закінченому циклі розвитку об'єкта. Завдяки цьому закону вимальовується загальна картина розвитку об'єкта (від його суперечливої єдності через боротьбу і зруйнування до синтезу в новій, вищій єдності).

Заперечення речі своєю протилежністю призводить до розв'язання відповідної суперечності шляхом зруйнування і перетворення її в свою протилежність. Та розвиток на цьому не зупиняється. З виникненням нової речі народжується й нова суперечність, нове заперечення, яке і виступає рушійною силою подальшого розвитку.

Закон заперечення заперечення має велике методологічне значення, оскільки дозволяє зрозуміти внутрішню логіку й загальний напрям розвитку. Підкреслюючи минулий характер всього існуючого, він вказує на перспективу подій.

Усвідомлення тенденції поступального процесу дозволяє зрозуміти, в якому напрямі розвиваються події, і тому має велике теоретичне і практичне значення.

Діалектичне заперечення — це критичний метод освоєння й розвитку всього нагромадженого людством досвіду. Як метод він дає можливість зрозуміти, куди йде розвиток, що приречене на загибель, а що має свою перспективу, що є новим. Незважаючи на певні відступи, нове перемагає.

Закон націлює нас на бережне ставлення до попереднього досвіду, на боротьбу проти віджилих порядків, за утвердження нового. В цьому плані важливо виявити нове і підтримати його. Кожен має прагнути оволодіти почуттям нового, бачити перспективу.

Закон дозволяє зрозуміти суперечливий характер історичного процесу, бачити те, що поступальний характер розвитку іноді переривається відступами, зигзагами, поворотами. І все ж прогресивна тенденція в кінцевому підсумку перемагає, людство рухається по висхідній лінії: знання цього служить нам основою оптимізму.

Таким чином, закони діалектики виражають найсуттєвіші зв'язки і відношення об'єктивного світу. Діючи в єдності і взаємозв'язку, вони

характеризують складний багатогранний процес розвитку об'єктивної реальності. Так, процес переходу кількісних змін в якісні і навпаки включає в себе і суперечливість, і діалектичне заперечення. Єдність і боротьба протилежностей, безумовно, включає в себе кількісно-якісні відношення і заперечення заперечення, в процесі заперечення єдине роздвоюється на старе і нове, між ними відбувається боротьба, перехід кількісних змін у якісні.

Самостійне заняття № 16

Тема: Поняття пізнання та його види.

План:

1 Об'єкт та суб'єкт пізнання.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К.,2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити поняття пізнання.
- 2 Визначити об'єкт та суб'єкт пізнання.
- 3 Показати різницю між стихійним та науковим пізнанням.

Що таке суб'єкт і об'єкт пізнання? Знати відповідь на це питання необхідно, навіть якщо ви не часто стикаєтеся з філософією. Суб'єкт пізнання – це особистість познающая, активна. Під цим визначенням може матися на увазі як одна людина, так і ціла група людей. Кого саме називати суб'єктом, залежить від кожної окремо взятої ситуації.

Варто відзначити, що дане визначення має динамічний, активний характер. Тобто, суб'єкт пізнання сам визначає і формує область, яку він збирається вивчати. Отже, визначення це підходить тільки до особистості, наділеної розумом і жагою дослідницької діяльності.

Суб'єкт і об'єкт пізнання нерозривно пов'язані один з одним. Ці два визначення фактично не можуть існувати окремо. Розглянемо ж, що таке

об'єкт пізнання. Під цим терміном може розумітися все що завгодно, залежно від контексту конкретної ситуації. Об'єкт пізнання – це яка-небудь область, людина, історичний відрізок часу і багато іншого, що піддається розгляду та вивчення. Тобто, під це визначення потрапляє все те, що досліджується окремою людиною або групою осіб.

Отже, суб'єкт і об'єкт пізнання – це дві протиборчі області, одна з яких активна, динамічна, наділена розумом і бажанням вивчення чого -або, а інша розглядається як предмет для спостереження і дослідження.

Уточнимо ще деякі деталі. Об'єкт – це зовсім не обов'язково щось пасивне. Слід пам'ятати, що предметом розгляду можуть бути живі істоти, їх поведінку. Наприклад, вчений (у контексті ситуації суб'єкт), вивчає психологію людини, його соціальну поведінку, що є об'єктом пізнання, що володіє досить динамічними характеристиками.

Для кращого розуміння цих базових визначень у філософії важливо уточнити ще кілька моментів. Як вже згадувалося вище, суб'єкт і об'єкт пізнання – це дві частини одного цілого. Якщо немає однієї складової, то не буде й інший. Наприклад, візьмемо найпростішу ситуацію. Людина включає в своїй кімнаті світло, і при цьому він може не знати, яким саме чином, з наукової точки зору, лампочка загоряється. Тобто, електричне освітлення, в даній ситуації, не виступає об'єктом пізнання, адже немає суб'єкта. Для точного розуміння цих термінів слід пам'ятати всі ці тонкощі.

Тепер спробуємо зрозуміти особливості сприйняття таких визначень, як суб'єкт і об'єкт пізнання. Філософія враховує важливість часу, розглядає події в контексті історії. Це правило стосується і вірного сприйняття розглянутих у статті термінів. Певний об'єкт доступний для вивчення в різній мірі, в залежності від історичного моменту і розвитку людини. Наприклад, зірки і планети існували завжди, але їх сприйняття середньовічним і сучасним людиною значно відрізняється. Астрологія – це дуже давня наука, проте сучасні технології перевернули багато уявлень про космос і зробили всі дослідження, що стосуються даної області, більш точними.

Ще одна важлива деталь – об'єкт пізнання може бути і нематеріальним. Цим терміном можна позначити все, що може як існувати в реальності, так і бути лише в уяві людини.

Суб'єкт пізнання також може володіти різними характеристиками. Тут враховується і розумовий, і соціальний рівень дослідника. Варто також пам'ятати, що під суб'єктом може матися на увазі як одна особистість, так і все людство в цілому.

Самостійне заняття № 17

Тема: Методи та форми наукового пізнання.

План:

1 Методологія пізнання.

Література:

- 1 Андрущенко В. Історія соціальної філософії.- К., Тандем, 2000.
- 2 Бичко І.В. Філософія: курс лекцій. – К.,2003.
- 3 Бичко А. Історія філософії. Підручник. – Либідь, 2001.
- 4 Бойченко І.В. Філософія історії.- К., 2000.
- 5 Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії.- К., 1999.
- 6 Горлач М.І. Філософія: підручник.- Харків, 2000.
- 7 Горський В.С. Історія української філософії. Навч. посіб. – К., 2001.
- 8 Надольний І.Ф. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 9 Причепій Є.М. Філософія: посібник.- К., 2003.
- 10 Петрушенко В.П. Основи філософських знань. Посібник.- Новий світ, 2003.

Питання для самоконтролю:

- 1 Розкрити поняття методології пізнання.
- 2 Охарактеризувати методи наукового пізнання.

Термін метод (від грецького *metodos*) у широкому розумінні - шлях до чогось, тобто спосіб соціальної діяльності. Поняття методологія у філософії має два значення: перше - система способів, заходів і операцій, що застосовують у науці та інших сферах діяльності; друге - вчення про систему, теорія методу. Методологія - метанаукове дослідження, спрямоване не на об'єкт, а на знання про об'єкт, тобто на методи і засоби, за допомогою яких здобує. Основне призначення методології - здійснювати критичні функції у ставленні до науки. Така традиція закладена німецьким філософом Іммануїлом Кантом. На думку Іммануїла Канта, перед методологією стоїть завдання не просто описувати пізнавальний процес, а визначати можливості здобуття нового знання. Іммануїл Кант сформулював питання, що мають методологічне значення і в сучасних умовах «як можливе теоретичне природознавство?»; «як можливе загальне і необхідне знання?»; «які умови реалізації спадкоємності у пізнанні?». Така суть методологічного підходу до пізнання. Методологія тому не може бути дескриптивною (описувальною) або нормативною (пропонованою), її завдання полягає в тому, щоб з позицій минулого досвіду наукового знання, його історії аналізувати сучасний стан наукового пізнання, і на цій підставі прогнозувати дальший розвиток, усвідомлюючи, що будь-яке таке прогнозування має суголосно ймовірний і евристичний характер.

У сучасній філософії проблеми методу і методології обговорюються у філософії науки, системному підході, синергетиці, феноменології,

структуралізмі та ін. Питання соціальної методології досліджуються також у герменевтиці (Ганс Гадамер, Генріх Ріккерт та ін.). Сучасна методологія уникає крайніх оцінок методологічних програм або абсолютизації будь-якої з них, що мало місце у минулому. Багатьма дослідниками обґрунтовується методологічний плюралізм (тобто різні методологічні підходи). В сучасній науці склалася багаторівнева концепція методологічної теорії, що включає діалектику (від грецького веду розмову, сперечаюсь) - вчення про загальні закони розвитку природи, суспільства і пізнання, метафізику (те, що йде після фізики); на відміну від старої метафізики, нова визнає загальний зв'язок явищ і займається пошуками оптимальних засобів тлумачення розвитку. В арсеналі сучасної методології також є принцип соціальної обумовленості пізнання, соціокультурний детермінізм, тобто наука розглядається як підсистема культури, ураховуються суб'єктивні параметри пізнавального процесу, редукціонізм (відсовування назад), еволюціонізм, синергетика та ін. Провідні ідеї синергетики: системність, цілісність світу і наукового знання про світ, спільність закономірностей розвитку матеріальної і духовної організації, нелінійність (багатоваріантність і необоротність), глибинні взаємозв'язки хаосу і порядку, новий образ світу, безперервно виникаючого та ін.

У науці ХХ ст. широке розповсюдження одержали загальнонауково-ві методи: системний (досліджує об'єкти як системи); структурно-функціональний (пізнає об'єкти структурно як роздроблені цілісні, де елементи структури заповнюють певні функції; кібернетичний, імовірний, моделювання та ін.). У науці є приватнонаукові методи, що розробляються у галузях знання і представляють систему способів, принципів пізнання, процедур, заходів, за допомогою яких осягається істина: методи хімії, фізики, біології, гуманітарних наук та ін. Розрізняють також методи міжгалузевого дослідження, які становлять ряд синергетичних, інтегративних способів і виникли в результаті сполучення елементів рівнів методології (біохімічні, фізикохімічні та ін.). У науковому дослідженні використовують такі загальнологічні методи і заходи наукового мислення, як аналіз і синтез.

Аналіз - метод мислення, коли відбувається розклад дослідного об'єкта на складові частини і блоки, а синтез - коли раніш виділені частини з'єднуються. Абстрагування - процес уявного вироблення властивостей, що цікавлять вченого, або відносин конкретної речі. Ідеалізація - уявна процедура, результатом якої стає поняття: точка, пряма в геометрії, матеріальна точка в механіці, абсолютно чорне тіло в фізиці та ін. Індукція - рух думки від одиничного до загального, дедукція - підіймання процесу пізнання від загального до одиничного. Аналогія - коли на основі подібності об'єктів за певними властивостями і відносинами речі висувають припущення про подібність в інших відносинах. Моделювання - метод дослідження, за яким об'єкт, що цікавить дослідника, замінюється іншим об'єктом, що знаходиться у відносинах подоби до першого об'єкта. Існує предметне і знакове

модельовання. Науковими методами емпіричного дослідження є: спостереження — цілеспрямоване вивчення речей, їх властивостей і відносин; порівняння і експеримент, де пізнання відбувається при активному втручанні суб'єкта; вимір - процес визначення відносин однієї вимірюваної величини, властивій об'єкту, до другої однорідної величини, припущеної за одиницю. До методів теоретичного дослідження належить формалізація - відображення знання в знаковій формі (формалізованій мові), аксіоматизація - спосіб побудови наукової теорії, за яким в основу теорії кладуть аксіоми, а решту висновків роблять логічним шляхом, гіпотетико-дедуктивний метод, застосований при створенні дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводяться ствердження про емпіричні факти.